

บทที่ 6

โครงสร้างเศรษฐกิจชนบท

(Rural Economy Structure)

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทนี้แล้วสามารถจะเข้าใจและอธิบายถึงลักษณะโครงสร้างเศรษฐกิจการเกษตรในชนบท ลักษณะการกระจายรายได้และความยากจนของประชากรชนบท ปัจจัยที่กำหนดรายได้และเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชนบท ลักษณะการใช้จ่ายและภาวะหนี้สินของเกษตรกรชนบท และระบบตลาดการไหลเวียนสินค้าเกษตรจากชนบทได้

1. ความนำ

ชนบทเป็นสังคมเกษตรกรรม (agrarian society) ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชนบทจึงขึ้นอยู่กับกิจกรรมการเกษตรและที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นสำคัญ กิจกรรมการเกษตรที่ประชาชนหรือแรงงานส่วนใหญ่ดำเนินการนั้นจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพสภาวะแวดล้อมต่าง ๆ ทางพื้นที่ เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ ทำการประมง เลี้ยงสัตว์และอื่น ๆ ส่วนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรในชนบทนั้น ได้แก่ การค้า การบริการและอุตสาหกรรมขนาดเล็ก กิจกรรมเหล่านี้ยังมีบทบาทความสำคัญน้อยสำหรับเศรษฐกิจชนบทโดยรวม และถ้าหากพิจารณาถึงผลจากความพยายามที่ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ทำให้เกิดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเร่งรีบในช่วง 20-30 ปีที่ผ่านมา จะพบว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าวที่ประสบเหมือนกันกับประชาชนส่วนใหญ่ ก็คือ ปัญหาความยากจนในชนบท เป็นปัญหาสำคัญที่สะท้อนให้เห็นภาพของปัญหาทางเศรษฐกิจการเกษตรในชนบท ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวสรุปได้ว่า การชี้สาเหตุของความยากจนในชนบทนั้น จำเป็นจะต้องวิเคราะห์จากกิจกรรมทางด้านการเกษตรเป็นหลัก (โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, 2526 : 118) เนื่องจากการพิจารณาแก้ปัญหาจากทางด้านการเกษตรจะให้เกิดผลดีในด้านเชิงพื้นที่คือ สามารถจะระบุงบลงไปได้ชัดเจนถึงระดับพื้นที่ และยังสามารถที่จะเชื่อมโยงปัญหาความยากจนเข้ากับสาเหตุของความยากจนได้ เพราะถ้าหากสามารถแก้ปัญหาทางด้านการเกษตรในระดับพื้นที่ที่ชัดเจนได้ ก็สามารถที่จะขจัดความยากจนขั้นพื้นฐานในชนบทได้ (ทองโรจน์

อ่อนจันทร์ (1), 2524 : 101) แม้ว่า การพัฒนากิจกรรมทางการเกษตรจะจำเป็นสำหรับการแก้ปัญหาเศรษฐกิจการเกษตรในชนบท แต่ไม่ได้หมายความว่า จะแก้ปัญหาความยากจนอย่างสมบูรณ์ทั้งหมดได้ สำหรับการศึกษาเศรษฐกิจชนบทในบพที่มีลักษณะโครงสร้างเศรษฐกิจการเกษตรในชนบทที่สำคัญต่อการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่ที่จะกล่าวถึงดังนี้.-

2. ลักษณะโครงสร้างเศรษฐกิจการเกษตรในชนบท

เศรษฐกิจการเกษตรในชนบทมีลักษณะโครงสร้างและปัญหาที่สำคัญดังนี้.-

2.1 เศรษฐกิจการเกษตรแบบทวิลักษณ์ (dualism) ผลจากความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจการเกษตรที่เกิดจากการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ในระยะที่ผ่านมาซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วยนั้น จะพบว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการเกษตรของประเทศต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า มีผลดีต่อความเจริญเติบโตและเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของแต่ละประเทศเป็นอย่างยิ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเศรษฐกิจการเกษตรในชนบทนั้น สร้างความแตกต่างเหลื่อมล้ำให้เกิดขึ้นกับวิถีการผลิตด้านการเกษตรในลักษณะสองแบบหรือทวิลักษณ์ คือ มีระบบกิจกรรมการผลิตแบบยังชีพ กับระบบกิจกรรมการผลิตแบบการค้าซึ่งมีกระบวนการผลิต มีความสามารถเข้าถึงตลาดปัจจัยการผลิตและวิทยาการผลิตใหม่ๆ ที่แตกต่างกันดังนี้.-

1) ระบบกิจกรรมการผลิตแบบการค้า (commercial) ฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรที่ทำการผลิตแบบนี้เรียกว่า เกษตรกรรวย เกษตรกรกลุ่มนี้มีจำนวนส่วนน้อยในชนบท กระบวนการผลิตมีความสามารถในการเข้าถึงตลาดปัจจัยการผลิตในด้านปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช สินเชื้อ เครื่องจักรกลการเกษตร เมล็ดพันธุ์ใหม่ และอื่น ๆ พลังการผลิตที่เพิ่มขึ้นในภาคเกษตรส่วนมากเกิดจากวิธีการผลิตของเกษตรกรส่วนน้อยกลุ่มนี้ จากหลักประกันทางด้านฐานะความเป็นอยู่ที่มั่นคง ส่งผลให้เกษตรกรรวยสามารถหาแหล่งเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำได้ง่ายจากสถาบันการเงินของรัฐ หรือ สถาบันการเงินเอกชน เช่น ธนาคารพาณิชย์ และมีเครดิตที่สามารถกู้ได้มากด้วย นอกจากนี้ยังมีเครดิตส่วนตัวที่สามารถจะซื้อปุ๋ยหรือยากำจัดศัตรูพืชและอื่น ๆ ได้จำนวนครั้งละมาก ๆ ด้วย ทำให้ราคาของปัจจัยการผลิตข้างต้นลดต่ำลง

ความสามารถในการเข้าถึงตลาดของเกษตรกรรวยดังกล่าว เกิดจากอำนาจต่อรอง (bargaining power) ที่มีมูลเหตุมาจากเหตุผลต่าง ๆ ดังนี้.-

ก) เกษตรกรรวยมักจะผลิตพืชหลักที่มีแหล่งรับซื้อกว้างขวางจากตลาดภายในและตลาดนอกประเทศ

ข) เกษตรกรรายจะใช้ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตใหม่ๆ ที่ทันสมัย ซึ่งสามารถควบคุมคุณภาพหรือมาตรฐานของผลผลิตทำให้ผลผลิตที่ผลิตได้ ได้เกรดหรือมาตรฐานที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ซื้อ โดยเฉพาะตลาดผู้ซื้อต่างประเทศในยุคกีดกันสินค้าปัจจุบัน

ค) เกษตรกรรายมักจะผลิตทีละมาก ๆ ซึ่งนอกจากจะลดต้นทุนการผลิตต่อหน่วยของผลผลิตแล้ว ยังทำให้สามารถขายผลผลิตเหล่านั้นให้กับผู้ซื้อรายใหญ่ ๆ หรือไม่ก็ส่งไปสู่ตลาดปลายทาง เช่น ผู้ส่งออก โรงงานแปรรูป หรือผู้บริโภคได้โดยตรง นอกจากนั้นยังมีผลดีในแง่ของความคุ้มจากการเก็บผลผลิตรอราคาขาย รวมถึงการคัดเกรดหรือแยกมาตรฐานของผลผลิตก่อนจะขายแทนที่จะขายแบบคละซึ่งจะได้ราคาที่สูงกว่า

2) ระบบกิจกรรมการผลิตแบบยังชีพ (subsistence) ปัจจุบันเป็นกลุ่มเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศกำลังพัฒนาที่เป็นเกษตรกรรม การทำการเกษตรเป็นการทำแบบพอกินเหลือจึงขาย (party subsistence and partly commercial) ฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรจะมีระดับการพอยังชีพที่แตกต่างกันบางกลุ่มพอมือพอกิน บางกลุ่มขาดแคลน จากฐานะที่ค่อนข้างยากจน และยากจนนี้ ทำให้เกษตรกรพวกนี้ไม่มีโอกาสเข้าถึงตลาดปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีในการผลิตสมัยใหม่ การผลิตเคยทำมาอย่างไรตั้งแต่บรรพบุรุษก็ยังใช้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน จะเปลี่ยนแปลงบ้างก็เพียงเล็กน้อย พลังการผลิตที่ต่ำหลังนี้การผลิตจะถูกกำหนดโดยธรรมชาติ จากผลผลิตที่มีจำนวนน้อยและคุณภาพต่ำนี้ ได้ลดทอนแรงจูงใจทางการตลาดของพ่อค้าคนกลางขนาดใหญ่ลงไปด้วย ทำให้ผลผลิตที่มีเหลือขายบ้างต้องมีขั้นตอนทางการตลาดที่ยาวกว่าปกติ คือ ต้องผ่านพ่อค้าท้องถิ่น ผู้รวบรวม พ่อค้าภูมิภาค และพ่อค้าปลายทาง ฉะนั้น ผลตอบแทนอันพึงมีพึงได้จึงต้องถูกลดทอนเพื่อกระจายจ่ายปันให้แก่พ่อค้าคนกลางและนายหน้าในลักษณะต่าง ๆ นอกจากนั้นผลผลิตที่น้อยยังทำให้ไม่คุ้มต่อการเก็บรักษาไว้รอราคา และจากคุณภาพที่ต่ำของผลผลิตที่จะต้องขายคละกันไป รายได้ที่เป็นตัวเงินจากการขายผลผลิตของเกษตรกรจึงต่ำมากและการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดก็จะอาศัยทั้งทรัพยากรธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นและการรับจ้างทางการเกษตร รับจ้างทั่วไปเสริม การดิ้นรนเพื่อหา“ส่วนขาด”นี้ เป็นวิถีดำเนินชีวิตส่วนหนึ่งที่สำคัญของเศรษฐกิจการเกษตรแบบยังชีพ

2.2 โครงสร้างรายได้ของเกษตรกรชนบท (rural income) ในระบบเศรษฐกิจการเกษตรชนบทปัจจุบัน ที่มาของรายได้เกษตรกรในชนบทที่มีมาของรายได้ส่วนใหญ่แบ่งออกได้ 2 ทาง คือ รายได้จากการเกษตร (farm income) และรายได้นอกการเกษตร (off - farm income) ในระหว่างครึ่งเรือนเกษตรกรชนบทของไทยปัจจุบันโดยเฉลี่ยรวมจะพบว่า สัดส่วนระหว่างรายได้จากการเกษตรกับรายได้นอกการเกษตรมีสัดส่วนเป็นที่มาของรายได้อยู่ในระดับเกือบครึ่ง

ต่อครั้ง คือ ในปี 2518/2519 ครัวเรือนในชนบทมีรายได้จากการเกษตรร้อยละ 55.5 และมีรายได้จากการเกษตรร้อยละ 44.5 และในปี 2524 สัดส่วนของรายได้จากการเกษตรเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 49.2 ส่วนรายได้จากการเกษตรลดลงเหลือร้อยละ 50.8 (เมธี ครองแก้ว, 2529 : 5-25) จากตัวเลขนี้แสดงให้เห็นว่าปัจจุบันการทำงานนอกการเกษตรได้เข้ามามีบทบาทเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในชนบทเป็นอย่างมาก สิ่งที่ทำให้การทำงานนอกการเกษตรมีความสำคัญเป็นอันมากนั้นน่าจะเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า การเกษตรของประเทศไทยและของประเทศอื่น ๆ โดยเฉพาะในเอเชีย นั้น มีลักษณะเป็นฤดูกาล (seasonality) ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากลักษณะของฝนที่ตกเป็นช่วงฤดูตามมรสุม ด้วยเหตุนี้เองทำให้แรงงานส่วนใหญ่ส่วนหนึ่งในชนบทสามารถที่จะนำไปใช้ในกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตรได้ในบางช่วงเวลา ฉะนั้น การขาดแคลนงานในช่วงนอกฤดูกาลทำนาจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รายได้ของเกษตรกรต่ำ (ทอง-โรจน์ อ่อนจันทร์, 2524 : 34-35) โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีพื้นที่ถือครองทำกินขนาดเล็กและขนาดกลางบางส่วนที่ที่ดินมีความอุดมต่ำ ผลผลิตที่ได้จากการเกษตรทำให้รายได้มีไม่เพียงพอ

จากลักษณะโครงสร้างของรายได้ดังที่กล่าวแล้วนั้น รายได้ของครัวเรือนชนบทถ้าพิจารณาจากรายได้ที่เป็นเงินสด (cash income) กับรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน (income in kind) ในปี 2524 มีสัดส่วนรายได้ที่เป็นเงินสดร้อยละ 75.7 และรายได้ไม่เป็นตัวเงิน ร้อยละ 24.3 (เมธี ครองแก้ว, 2529 : 5-25) สำหรับรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินนี้ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทของกิจกรรมทางการเกษตร ในครัวเรือนที่ยากจนหรือทำการเกษตรกรรมแบบยังชีพนั้น สัดส่วนของรายได้ที่ไม่ใช่ตัวเงินจะสูง ดังเช่น ในปี 2524 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและตอนล่างมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 48.6 และ 38.1 ตามลำดับ (เมธี ครองแก้ว และ ปราวณี ทินกร, 2528 : 82) ฉะนั้น ทางแก้ปัญหารายได้ของเกษตรกรในชนบทก็คือ พยายามใช้แรงงานในชนบทให้เต็มที่และตลอดทั้งปีด้วยการพัฒนาด้านการเกษตรในพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงให้สามารถเพาะปลูกได้ในรอบปี 2-3 ครั้ง ส่วนพื้นที่ที่มีข้อจำกัดทางกายภาพก็ควรที่จะสร้างงานกิจกรรมนอกการเกษตรขึ้นมาเพื่อเสริมรายได้ เพราะปกติแล้วส่วนใหญ่การตั้งถิ่นฐานในชนบทที่ประกอบอาชีพทำนา จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มซึ่งจำนวนคนที่อยู่รวมกันนี้น่าจะนำไปใช้ในกิจการขนาดเล็กหรือขนาดกลางได้อย่างเพียงพอ ถ้ามีการลงทุนประกอบการทั้งในภาครัฐหรือภาคเอกชนที่เหมาะสม

2.3 ความแตกต่างของศักยภาพทางพื้นที่ (spatial potential differentiation) การผลิตและประสิทธิภาพการผลิตด้านการเกษตร เป็นส่วนสำคัญที่กำหนดความแตกต่างฐานะและโอกาสที่จะปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของครัวเรือนในชนบทเป็นอย่างมาก เพราะประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรนั้นขึ้นอยู่กับขีดความสามารถทางพื้นที่ที่แตกต่างกัน ขีดความสามารถทางพื้นที่ที่เป็นอยู่ในแต่ละพื้นที่ คือ ข้อเท็จจริงที่จะชี้ให้เห็นว่า การผลิตและ

ประสิทธิภาพการผลิตการเกษตร มีโอกาสที่จะปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ในพื้นที่ชนบทนั้น ได้มากน้อยเพียงใด ดังนั้น ในปัจจุบันประเทศต่าง ๆ ที่โครงสร้างเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับกิจกรรมด้านการเกษตรส่วนใหญ่ การวางแผนการพัฒนาการเกษตรเพื่อปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรที่ยากจน จะมุ่งเน้นจำแนกขีดความสามารถทางพื้นที่เกษตรและให้ความสำคัญการพัฒนาเป็นอันดับสูงสุด กับพื้นที่เกษตรที่มีความสามารถทางพื้นที่ต่ำ เพราะจะเป็นการพัฒนาและแก้ปัญหาความยากจนที่ชัดเจนและถูกต้อง

สำหรับพื้นที่ที่ใช้ในการเกษตรชนบทนั้น โดยทั่วไปจะจำแนกศักยภาพพื้นที่ตามขีดความสามารถของประสิทธิภาพการผลิตออกเป็น 3 ประเภทคือ

1) พื้นที่เกษตรที่มีขีดความสามารถสูง (high growth potential) พื้นที่ทำการเกษตรในชนบทประเภทนี้ถือว่าเป็นพื้นที่ที่สมบูรณ์ พร้อมทั้งจะเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร พร้อมทั้งจะทำให้โครงสร้างของความเจริญก้าวหน้าในชนบทสมบูรณ์ขึ้น เป็นที่ดินที่พัฒนาแล้วมีสภาพดินและน้ำสมบูรณ์ มีการคมนาคมสะดวกที่เชื่อมติดต่อกับศูนย์กลางที่สำคัญทางเศรษฐกิจของชาติ และเป็นพื้นที่ที่มีการวิจัยนำเอาเทคโนโลยีทางการเกษตรแผนใหม่มาทดลองใช้มากที่สุด เป็นแหล่งเพาะปลูกพืชหลักทางเศรษฐกิจที่ให้ผลตอบแทนสูง เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาในอดีตมากที่สุด เกษตรกรชนบทส่วนใหญ่ในพื้นที่นี้มีโอกาสจะปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวได้มาก เมื่อเปรียบเทียบฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างเกษตรกรชนบทด้วยกันเกษตรกรในพื้นที่เกษตรนี้จะมีฐานะดีกว่า พื้นที่ทำการเกษตรประเภทนี้ในชนบทไทย ได้แก่ พื้นที่ทำการเกษตรในเขตชลประทานสมบูรณ์แบบ พื้นที่พืชไร่และสวนยางที่ให้ผลตอบแทนสูง และพื้นที่สวนผลไม้

2) พื้นที่เกษตรที่มีขีดความสามารถในการเพาะปลูกได้ดีในอนาคต (future growth potential) พื้นที่ในชนบทประเภทนี้มีสภาพดินและอากาศดีแต่ยังขาดองค์ประกอบพื้นฐานทางการเกษตรบางอย่างไป เช่น ขาดการชลประทานที่ยังเข้าไปไม่ถึง ขาดการควบคุมการผลิตขาดเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ พื้นที่เกษตรประเภทนี้ได้รับผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาในอดีตบ้างพอสมควร เกษตรกรชนบทในเขตพื้นที่เกษตรนี้จึงยังมีความเสี่ยงภัยในด้านรายได้จากสภาวะการณ์ทางธรรมชาติพอสมควร ฐานะความเป็นอยู่ส่วนใหญ่ของเกษตรกรชนบท พื้นที่เกษตรนี้จัดอยู่ในชั้น “พออยู่ พอกิน” ดังนั้น พื้นที่เกษตรกรรมชนบทส่วนนี้ยังมีขีดความสามารถในการเพาะปลูกได้ก็ในอนาคตซึ่งยังจำเป็นต้องใช้เวลาในการพัฒนาขีดจำกัดในด้านต่าง ๆ สำหรับพื้นที่เกษตรในชนบทไทยประเภทนี้ได้แก่พื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ใกล้เขตชลประทานและเขตเพาะปลูกพืชไร่ที่สำคัญ

3) พื้นที่เกษตรที่มีขีดความสามารถต่ำในการเพาะปลูก (low growth potential) เกษตรกรชนบทที่ประกอบกรเพาะปลูกอยู่ที่ดินประเภทนี้ จะขาดองค์ประกอบพื้นฐานทางการเกษตรกรรมในเกือบทุก ๆ ด้าน การทำมาหากินยังอยู่ในสภาพเดิมที่ใช้วิธีการแบบดั้งเดิมในการผลิต มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น พื้นที่เกษตรมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ มีขีดจำกัดทางธรรมชาติเป็นตัวควบคุมมากมาย ดังนั้น พื้นที่ชนบทประเภทนี้จำเป็นต้องให้ความสำคัญในการพัฒนามากที่สุด จำเป็นจะต้องได้รับความอุดหนุนจุนเจือในด้านการบริการจากรัฐ ให้หลุดพ้นจากสภาพขาดแคลน พอพึ่งตนเองได้ พื้นที่ชนบทไทยประเภทนี้ได้แก่ พื้นที่เกษตรที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก มีดินอุดมสมบูรณ์ต่ำ ผลผลิตต่ำหรือพื้นที่เกษตรบนที่สูง

3. การกระจายรายได้และความยากจนในเขตพื้นที่ชนบท

เมธี ครองแก้ว และปราณี ทินกร ได้ศึกษาสถานะความยากจนและการกระจายรายได้ของครัวเรือนในเขตพื้นที่ชนบทไทย จากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี 2524 ที่แบ่งพื้นที่ชนบทไทยออกเป็น 9 เขตภูมิภาค ดังแผนที่รูปที่ 6.1 (ชนบท คือ เขตพื้นที่ที่อยู่นอกเขตเทศบาลและสุขาภิบาล) ในการศึกษาได้กำหนดความหมายและขนาดของความยากจนด้วยการใช้วิธีความจำเป็นพื้นฐาน (basic needs) คือ ให้ความยากจนนั้น หมายถึง “รายได้ระดับหนึ่งซึ่งต่ำกว่าระดับที่จะทำให้บุคคลผู้นั้นมีความเพียงพอในการซื้อหาอาหารที่จำเป็นขั้นต่ำมาบริโภคและซื้อสินค้าหรือบริการที่จำเป็นอย่างอื่นมาใช้” และกำหนดหาเส้นแห่งความยากจน (poverty line) ตามวิธีการที่ธนาคารโลกใช้ในการกำหนดระดับความยากจนในประเทศไทยปี 2518/2519 วิธีการคำนวณหาเส้นความยากจนที่ธนาคารโลกใช้นั้น เป็นวิธีการหาความพอเพียงทางด้านอาหาร (nutritional adequacy approach) คือ จะคำนวณหาระดับรายได้ที่พอเพียงที่จะซื้ออาหารเพื่อการดำรงชีพขั้นต่ำก่อน และเพิ่มรายการที่จำเป็นนอกเหนือจากอาหารเข้าไปภายหลัง แบบแผนสารอาหารขั้นต่ำสำหรับคนไทยโดยเฉลี่ยในชนบทนั้น มีปริมาณของสารอาหารและค่าใช้จ่ายขั้นต่ำ (ราคาอาหารเฉลี่ยปี 2519) ดังตารางที่ 6.1

เส้นแห่งความยากจนปี 2524 เมื่อปรับมูลค่าของราคาอาหารเป็นราคาปี 2524 ค่าใช้จ่ายด้านอาหารขั้นต่ำในชนบทเท่ากับ 2,351 บาท และเมื่อรวมค่าใช้จ่ายนอกเหนือจากอาหารที่จำเป็นอีก 1,102 บาท ระดับเส้นแห่งความยากจนปี 2524 คือ 3,454 บาท (เมธี ครองแก้ว และปราณี ทินกร, 2528 : 65) สำหรับภาพรวมเกี่ยวกับความยากจนและลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมในเขตชนบทของกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนและไม่ยากจน มีลักษณะที่แตกต่างกันดังนี้.–

ตารางที่ 6.1 ค่าใช้จ่ายการบริโภคอาหารขั้นต่ำต่อคนในชนบทไทย (ราคาปี 2519)

	เขตชนบท					
	แคลอรี ต่อปี	% แคลอรี	กรัมต่อวัน	กิโลกรัม ต่อปี	บาทต่อ กิโลกรัม	บาทต่อปี
หมวดอาหาร						
ข้าว	1,515.2	76.6	414.0	151.1	2.48	374.7
ก๋วยเตี๋ยว		-				-
หมู	122.7	6.2	30.2	11.0	21.67	238.4
ปลา	29.7	1.5	30.3	11.1	21.85	242.5
ไข่	5.9	0.3	3.6	1.3	19.13	20.9
ถั่ว		-				
ผัก	13.8	0.7	76.7	28.0	5.42	151.7
ผลไม้	5.9	0.3	5.9	2.2	2.36	5.2
น้ำมัน	263.1	13.3	29.2	10.7	18.94	202.7
น้ำตาล	15.8	0.8	4.5	1.6	5.88	9.4
น้ำปลา	5.9	0.3	34.7	12.7	7.34	93.2
รวม	1,978.0	100.0				1,342.7
หมวดไม่ใช่อาหาร						637.7
ระดับรายได้ขั้นต่ำ						1,980.4

ที่มา : IBRD

3.1 ความยากจนและการกระจายรายได้ จะมีอัตราส่วนความยากจนของครัวเรือนและร้อยละของประชากรชนบทที่ลดลง ดังตารางที่ 6.2 ชนบทในเขตภาคใต้จะมีอัตราส่วนของความยากจนทั้งในระดับครอบครัวและประชากรลดลงมากกว่าเขตพื้นที่ชนบทอื่นในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งในเขตชนบทตอนบนและตอนล่างของภาค จะมีอัตราส่วนของความยากจนทั้งในระดับครัวเรือนและประชากรสูงที่สุด มีแนวโน้มลดลงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนั้นพื้นที่ชนบทภาคเหนือตอนบนก็เป็นภาคที่มีอัตราส่วนความยากจนสูงเช่นกัน แต่ปรากฏว่า ในเขตชนบทภาคกลางและตะวันตกซึ่งมีอัตราส่วนความยากจนต่ำที่สุดของประเทศกลับมีอัตราส่วนความยากจนเพิ่มสูงขึ้นกว่าในระยะเวลาที่ผ่านมา และจาก

ผลการที่อัตราส่วนความยากจนของครัวเรือนต่ำกว่าความยากจนระดับประชากร ก็แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนชนบทที่ยากจนจะมีขนาดใหญ่กว่าครัวเรือนชนบทที่ไม่ยากจน

ในด้านรายได้ต่อหัวต่อปี และความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้จากค่าดัชนีสัมประสิทธิ์จีนิ (Gini Coefficient) จากตารางที่ 6.2 แสดงให้เห็นว่า ชนบททุกเขตภาคมีรายได้ต่อหัวต่อปีสูงขึ้น แต่การกระจายรายได้ทุกภาคมีความไม่เท่าเทียมกันมีแนวโน้มสูงขึ้นกว่าเดิม (สัมประสิทธิ์จีนิเป็นดัชนีที่มีค่าอยู่ระหว่าง 0-1 ถ้ามีค่าเท่ากับ 0 การกระจายรายได้จะเท่าเทียมกัน แต่ถ้าค่าสูงใกล้ 1 มากก็แสดงว่า การกระจายรายได้มีความไม่เท่าเทียมกันมาก)

3.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนชนบท ครัวเรือนชนบทที่ยากจนและไม่ยากจนในแต่ละเขตชนบทของภูมิภาคต่าง ๆ มีลักษณะส่วนประกอบที่มาของรายได้ และลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจที่แตกต่างกันดังต่อไปนี้ (ครัวเรือนยากจน หมายถึง ครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนปี 2524)

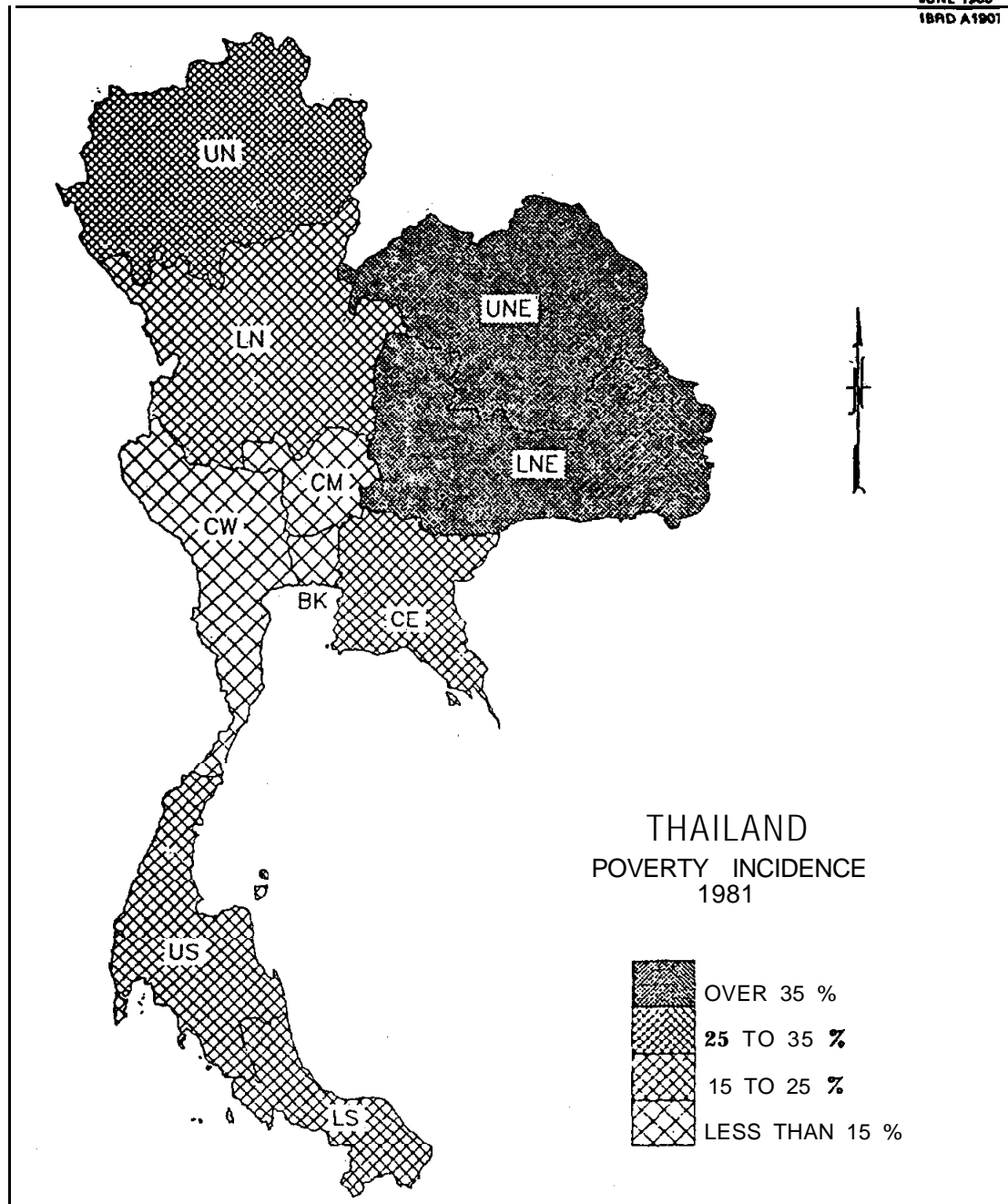
1) ส่วนประกอบที่มาของรายได้ครัวเรือนชนบท ในที่นี้จำแนกที่มาของรายได้ ออกเป็น 5 ประเภท คือ รายได้จากการเกษตร (farm income) รายได้จากการประกอบธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร (nonfarm entrepreneurial income) รายได้จากการรับจ้าง (wage & salaries) รายได้ที่เป็นตัวเงินอื่น ๆ (other money receipts) เช่น เงินเลี้ยงชีพ เงินประกันชีวิตและอื่น ๆ และรายได้สิ่งของจากกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตร (nonfarm income in kind) เช่น อาหาร เสื้อผ้าที่นายจ้างให้เปล่า ทั้งครัวเรือนชนบทที่ยากจนและไม่ยากจน มีรายได้จากส่วนประกอบที่มาของรายได้ประเภทต่าง ๆ ดังตารางที่ 6.3

จากตารางที่ 6.3 ได้แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนในชนบทที่ยากจนจะมีสัดส่วนของรายได้จากการเกษตรที่ไม่ใช่ตัวเงินสูงกว่าครัวเรือนชนบทที่ไม่ยากจน (36.7% กับ 20.5%) ชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือจะมีสัดส่วนสูงมากกว่าชนบทในเขตภาคอื่น ๆ แสดงว่า ครัวเรือนที่ยากจนในชนบทระบบการผลิตและการบริโภคส่วนใหญ่ยังผ่านระบบตลาดน้อยกว่าครัวเรือนชนบทที่ไม่ยากจน จากแบบแผนดังกล่าวอาจกล่าวสรุปได้ว่า ครัวเรือนที่ยากจนในชนบทนั้นจะพึ่งพาอาหารที่หามาด้วยตนเองหรือผลิตขึ้นภายในครัวเรือนโดยไม่ผ่านระบบตลาดเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นหลักประกันเพื่อความอยู่รอดที่สำคัญของเขตชนบทที่โครงสร้างเศรษฐกิจการเกษตรยังทำการผลิตอยู่ในระบบยังชีพ หรือทำแบบพอกินเหลือจึงขาย ฉะนั้น การดำเนินการเพาะปลูกของครัวเรือนที่ยากจน จะคำนึงถึงพืชที่ใช้เป็นอาหารหลักในชีวิตประจำวันก่อนสิ่งอื่นใด ไม่ว่าพื้นที่นั้นจะเหมาะสมกับการเพาะปลูกหรือไม่เหมาะสมก็ตาม ดังจะเห็นได้จากการเพาะปลูกข้าวจะเป็นพืชหลักที่ทุกแห่งในชนบทจะเพาะปลูก ทั้ง ๆ ที่พื้นที่

ตารางที่ 6.2 อัตราส่วนความยากจน รายได้ต่อหัวต่อปีและความไม่เท่าเทียมของการกระจายรายได้ในชนบท

ภาค	อัตราส่วนความยากจน ของครัวเรือน		อัตราส่วนความยากจน % ของประชากร		รายได้ต่อหัวต่อปี (บาท)		สัมประสิทธิ์ จีนิ	
	2518/19	2524	2518/19	2514	2518/19	2524	2518/19	2524
เขตชนบท								
เหนือตอนบน	36.0	24.6	41.3	30.0	3,039	7,156	0.344	0.398
เหนือตอนล่าง	27.5	14.3	31.1	17.1	3,904	10,016	0.393	0.455
อีสานตอนบน	40.1	31.3	43.5	36.4	2,891	6,434	0.345	0.417
อีสานตอนล่าง	43.9	31.4	49.8	35.9	2,814	6,016	0.340	0.374
ตะวันตก	8.4	9.2	10.2	11.1	5,425	11,118	0.384	0.400
กลาง	8.1	7.9	10.9	9.9	6,201	12,587	0.377	0.443
ตะวันออก	14.7	12.1	17.9	16.3	4,578	9,861	0.367	0.405
ใต้ตอนบน	22.6	17.8	27.3	22.4	4,140	9,075	0.392	0.431
ใต้ตอนล่าง	48.4	15.8	55.0	19.0	2,961	8,583	0.437	0.410
เขตชนบททั้งหมด	30.6	21.7	35.7	26.5	3,713	8,305	0.395	0.437

ที่มา : เมธี ครองแก้ว และปราณี ทินกร, 2528 : 73-79.

รูปที่ 6.1 อัตราส่วนความยากจนของประชากรชนบท ระหว่างภูมิภาคในระดับต่างๆ

บางแห่งไม่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการเพาะปลูก และถ้านำพื้นที่ดังกล่าวนี้ไปทำประโยชน์
ผลดีอย่างอื่นอาจจะให้ผลตอบแทนสูงกว่า และมีรายได้เพิ่มมากกว่า

นอกจากนี้จากส่วนประกอบของรายได้ครัวเรือนชนบทนี้ ยังบ่งชี้ลักษณะที่สำคัญ
อีกอย่างหนึ่ง คือ รายได้ที่เกิดจากการประกอบธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตรรายได้จากการรับจ้างและ
รายได้ตัวเงินอื่น ๆ ของครัวเรือนชนบทที่ไม่ยากจน จะมีมากกว่าครัวเรือนชนบทที่ยากจน
ปรากฏการณ์นี้ในชนบทภาคกลางเกิดขึ้นมากกว่าภาคอื่น ๆ จะมีสัดส่วนรายได้ที่ค่อนข้างสูง

2) ลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจต่าง ๆ ครัวเรือนชนบทยากจนและไม่ยากจนมีความ
แตกต่างระหว่างครอบครัวในด้านสังคมเศรษฐกิจเกี่ยวกับขนาดของครัวเรือน สัดส่วนผู้ต้อง
เลี้ยงดู อายุของหัวหน้าครัวเรือน เพศของหัวหน้าครัวเรือน การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน
อาชีพของหัวหน้าครัวเรือน และสภาพการจ้างงานของหัวหน้าครัวเรือน มีลักษณะรายละเอียด
ดังตารางที่ 6.4 ถึงตารางที่ 6.7

ก) ขนาดของครัวเรือน จากตารางที่ 6.4 จะเห็นว่าครัวเรือนที่ยากจนจะมีขนาดใหญ่
กว่าครัวเรือนที่ไม่ยากจน ทุกภูมิภาคขนาดของครัวเรือนไม่แตกต่างกัน ขนาดของครัวเรือน
ชนบทที่ยากจนนั้นมีขนาดเฉลี่ย 5.7 คน ขณะที่ครัวเรือนไม่ยากจนมีขนาด 4.4 คน

ข) สัดส่วนของผู้ต้องการการเลี้ยงดู จากตารางที่ 6.4 ปรากฏว่า สัดส่วนของผู้ต้อง
การการเลี้ยงดูของครัวเรือนยากจนจะน้อยกว่าครัวเรือนไม่ยากจน ปรากฏการณ์เช่นนี้สัดส่วน
ของผู้ต้องการการเลี้ยงดูน่าจะเป็นตัววัดขนาดของการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานของสมาชิกใน
ครัวเรือนชนบท มากกว่าตัววัดความสามารถในการหารายได้ เพราะการประกอบอาชีพการ
เกษตรของครัวเรือนชนบทนั้นสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานโดยมีรับค่าตอบแทน (unpaid family
workers) เป็นส่วนที่สำคัญของชนบท

ค) อายุและเพศของหัวหน้าครัวเรือน โดยเฉลี่ยอายุของหัวหน้าครัวเรือนชนบท
ปัจจุบันทั้งครัวเรือนที่ยากจนและไม่ยากจน มีอายุเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 43-45 ปีไม่แตกต่างกัน
อยู่ในระดับใกล้เคียงกันทุกภาค ส่วนเพศของหัวหน้าครัวเรือนนั้นพบว่า ครัวเรือนชนบทที่ไม่
ยากจนนั้นมีหญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนมากกว่าครัวเรือนชนบทที่ยากจน

ง) ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน ทั้งครัวเรือนที่ยากจนและไม่ยากจนใน
ชนบท หัวหน้าครัวเรือนมีระดับการศึกษาเฉลี่ยต่ำพอ ๆ กัน เพราะถ้าพิจารณาจากอายุเฉลี่ย
ของหัวหน้าครัวเรือนปัจจุบันในชนบท ก็จะแสดงให้เห็นว่าอายุเฉลี่ย 43-45 ปี เมื่อ 40 กว่าปี
ที่แล้วคนชนบทส่วนใหญ่อยู่อย่างดีก็มีการศึกษาแค่ภาคบังคับ (ป.4) ข้อน่าสังเกตอย่างหนึ่ง

ตารางที่ 6.3 ส่วนประกอบของรายได้ครัวเรือนในชนบท (%)

ภาค	ครัวเรือนยากจน						ครัวเรือนไม่ยากจน					
	รายได้จากการเกษตร		รายได้จากการประกอบธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร	รายได้จากการจ้างงาน	รายได้ตัวเงินอื่น ๆ	รายได้สิ่งของจากกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตร	รายได้จากการเกษตร		รายได้จากการประกอบธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร	รายได้จากการทำงาน	รายได้ตัวเงินอื่น ๆ	รายได้สิ่งของจากกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตร
	ตัวเงิน	สิ่งของ					ตัวเงิน	สิ่งของ				
เขตชนบท												
เหนือตอนบน	16.4	33.9	5.9	12.7	1.4	27.7	25.4	20.6	9.6	18.7	4.3	21.4
เหนือตอนล่าง	27.0	31.4	0.7	16.1	1.9	22.9	39.3	19.8	4.8	14.4	6.3	15.4
อีสานตอนบน	18.0	48.6	2.7	8.2	3.0	19.5	37.9	33.2	4.9	10.2	6.2	17.6
อีสานตอนล่าง	19.8	38.1	3.0	14.7	3.4	21.0	30.7	27.8	3.5	13.7	6.3	18.0
ตะวันตก	12.4	24.2	3.8	23.5	4.1	32.0	32.4	14.1	7.9	18.1	6.2	21.3
กลาง	10.9	21.2	2.8	23.2	7.9	34.0	19.8	8.0	9.8	31.4	8.5	22.5
ตะวันออก	26.4	21.5	1.3	25.8	0.8	21.2	35.3	13.9	8.8	1b.7	5.9	19.4
ใต้ตอนบน	26.0	28.3	7.6	14.6	2.8	20.7	30.1	17.6	8.2	18.1	6.5	19.5
ใต้ตอนล่าง	25.0	18.5	5.9	13.9	3.5	25.2	27.7	11.9	11.3	26.0	4.8	18.3
เขตชนบททั้งหมด	20.1	36.7	9.5	13.9	3.0	22.8	30.1	20.5	6.8	16.9	6.8	18.9

ที่มา : เมธี ครองแก้วและปราณี ทินกร, 2528 : 86

สำหรับระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนในชนบทก็คือ ผลการศึกษาวิจัยทุกเรื่องที่ศึกษาสรุปแล้วหัวหน้าครัวเรือนชนบทมีการศึกษาดำเนินภาคบังคับหรือไม่ได้เรียน เหตุผลอย่างหนึ่งน่าเป็นผลจากครอบครัวสมัยก่อนไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือหรืออาจจะเป็นผลเนื่องมาจากที่ว่า การจะได้เรียนหนังสือหรือไม่ได้เรียนนั้นขึ้นอยู่กับว่าลูกคนใดเรียนไม่เก่งก็จะให้เรียนแค่ภาคบังคับและให้ออกมาทำไร่นาช่วยพ่อแม่ ลูกคนใดเรียนเก่งก็จะส่งให้เรียนและผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงๆ ที่เป็นลูกชาวไร่ชาวนาเมื่อเรียนจบแล้วเกือบทั้งหมดก็ว่าได้ ไม่มีใครกลับไปทำไร่นา ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่เห็นได้ในปัจจุบัน แต่ในอนาคตอีก 30-40 ปีข้างหน้านับต่อแต่นี้ไป หัวหน้าครัวเรือนในชนบทที่ทำการเกษตรอาจจะเป็นผู้ที่มีการศึกษาระดับอนุปริญญาหรือปริญญาก็เป็นได้ ระดับการศึกษาในแง่เศรษฐกิจชนบทจะทำให้ระดับรายได้โดยเปรียบเทียบมีความแตกต่างกันออกไป

จ) อาชีพของหัวหน้าครัวเรือน จากตารางที่ 6.5 และ 6.6 เป็นการแบ่งครัวเรือนที่ยากจนและไม่ยากจนในชนบทออกเป็น 7 กลุ่มอาชีพ คือ ทำการเกษตรโดยมีที่ดินของตนเอง ทำการเกษตรโดยเช่าที่ดิน, ทำการประมง และป่าไม้ ธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร ช่างฝีมือ รับจ้างการเกษตรและรับจ้างทั่วไปและพวกที่ไม่อยู่ในกำลังแรงงาน ครัวเรือนยากจนจากตารางที่ 6.5 ส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตร รองลงมาคือ รับจ้างทางการเกษตรและรับจ้างทั่วไป ส่วนใหญ่มีขนาดที่ดินเป็นของตนเองขนาดเล็ก โดยเฉพาะภาคเหนือตอนบน ส่วนครัวเรือนเช่าที่ดินทำการเกษตรนั้นภาคใต้ตอนล่างและภาคเหนือตอนบนมีสูงกว่าทุก ๆ ภาค และจากตารางที่ 6.6 นั้น ครัวเรือนไม่ยากจนส่วนใหญ่ก็มีอาชีพการเกษตร แต่มีอาชีพอื่นมีส่วนกระจายมากกว่า ครัวเรือนที่ยากจน ที่ดินทำการเกษตรส่วนใหญ่ก็มีขนาดเล็กเช่นกัน

ฉ) สภาพการจ้างงานของหัวหน้าครัวเรือนและสมาชิก จากตารางที่ 6.7 จะเห็นว่าครัวเรือนที่ยากจนจะมีสัดส่วนของสมาชิกในครัวเรือนเป็นผู้ทำงานที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนสูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ยากจน (43.6% กับ 37%) และครัวเรือนที่ยากจนในชนบทมีความต้องการที่จะทำงานมากขึ้น เมื่อดูจากสัดส่วนของกำลังแรงงาน แสดงว่าเต็มใจที่จะทำงานมากขึ้น ส่วนการว่างงานนั้นในชนบททั้งครัวเรือนที่ยากจนและไม่ยากจนมีระดับที่ต่ำมาก

4. ปัจจัยที่มีผลต่อรายได้และการเปลี่ยนแปลงชนบท

4.1 ปัจจัยที่มีส่วนกำหนดรายได้ของครัวเรือนเกษตร จากการศึกษาของระพีพรรณใจสะอาด และสมศักดิ์ เพียบพร้อม พบว่า ความยากจนและรายได้ของครัวเรือนเกษตรในชนบท มีความเกี่ยวพันอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ คือ ขนาดเนื้อที่เพาะปลูก แหล่งน้ำ และที่ตั้งของหมู่บ้าน (สมศักดิ์ เพียบพร้อม, 2526 : 57-59)

ตารางที่ 6.4 เปรียบเทียบครัวเรือนยากจนและไม่ยากจนในชนบท เรื่องอายุ เพศ การศึกษาของ
หัวหน้าครัวเรือน ขนาดครัวเรือน และสัดส่วนผู้ต้องเลี้ยงดู

ภาค	อายุเฉลี่ยของ หัวหน้าครัวเรือน		% หัวหน้าครัวเรือน เป็นหญิง		ขนาดครัวเรือน โดยเฉลี่ย		สัดส่วนผู้ต้องการ การเลี้ยงดู		ระดับการศึกษา เฉลี่ย (ปี)	
	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน
เขตชนบท										
เหนือตอนบน	44.4	43.9	4.1	12.3	5.0	3.8	0.39	0.55	2.4	3.4
เหนือตอนล่าง	43.6	43.6	16.7	20.6	5.2	4.2	0.37	0.49	2.8	3.6
อีสานตอนบน	42.3	45.5	15.4	19.4	6.0	4.8	0.27	0.40	3.4	4.0
อีสานตอนล่าง	41.9	46.3	15.8	19.4	5.8	4.7	0.31	0.43	3.4	3.9
ตะวันตก	48.6	47.3	11.1	18.1	5.4	4.4	0.44	0.50	2.7	3.7
กลาง	49.2	46.8	17.6	22.4	5.3	4.2	0.39	0.53	2.8	4.3
ตะวันออก	43.8	49.3	7.7	23.0	6.1	4.3	0.28	0.49	3.0	3.4
ใต้ตอนบน	43.5	46.9	11.4	18.5	5.7	4.3	0.32	0.50	3.0	4.2
ใต้ตอนล่าง	44.3	44.2	13.0	20.3	5.2	4.1	0.44	0.56	1.5	3.0
เขตชนบททั้งหมด	43.3	45.9	13.6	19.8	5.7	4.4	0.33	0.48	3.1	3.8

เมธี ครองแก้ว และปรานี ทินกร, 2528 : 87

ตารางที่ 6.5 ลักษณะสังคมเศรษฐกิจของครัวเรือนยากจนในชนบท (%)

นิพจน์	มีที่ดินเป็นของตนเอง			มีที่ดินแต่เช่าคนอื่น			ประมง และ ป่าไม้	ประกอบ ธุรกิจ ที่ไม่ใช่ การเกษตร	ประกอบ อาชีพ อิสระ, ช่างฝีมือ ผู้บริหาร	รับจ้าง การเกษตร และรับจ้าง ทั่วไป	ไม่อยู่ กำลัง แรงงาน	รวม
	น้อยกว่า 2 ไร่	2-9 ไร่	10-39 ไร่	มากกว่า 39 ไร่	น้อยกว่า 19 ไร่	มากกว่า 19 ไร่						
เขตชนบท												
เหนือตอนบน	2.0	40.3	10.2		21.1		1.4	9.5		12.9	2.0	100
เหนือตอนล่าง	1.1	16.4	30.0	5.6	12.2	4.6	5.6	1.1		22.2	3.3	100
อีสานตอนบน	0.3	26.6	47.6	5.0	2.2	1.2	1.6	4.1	0.6	10.7	2.2	100
อีสานตอนล่าง	0.7	24.3	45.4	2.0	3.9	1.0	2.0	3.0		16.4	1.3	100
ตะวันตก	-	3.7	37.0	3.7	3.7	11.1		7.4		22.2	11.1	100
กลาง	1.1	11.1	10.2	2.0	7.6	9.3		3.7		39.8	14.8	100
ตะวันออก	-	10.3	20.5	10.3	12.8	15.4				30.8		100
ใต้ตอนบน	-	20.0	36.4		4.5	1.1	5.7	12.5		15.9	3.0	100
ใต้ตอนล่าง	4.3	17.4	10.7		30.4			4.3		34.8		100
เขตชนบททั้งหมด	0.0	23.8	35.5	3.0	7.8	2.4	2.6	4.9	0.2	16.8	2.7	100

ที่มา : เมธี ครองแก้ว และปรานี ทินกร. 2528 :29

ตารางที่ 6.6 ลักษณะสังคมเศรษฐกิจของครัวเรือนไม่ยากจนในชนบท (%)

ภาค	มีที่ดินเป็นของตนเอง				มีที่ดินแต่เช่าคนอื่น		ประมง และ ป่าไม้	ประกอบ ธุรกิจ ที่ไม่ใช่ การเกษตร	ประกอบ อาชีพ อิสระ ข้างมือ ผู้บริหาร	รับจ้าง การเกษตร และรับจ้าง ทั่วไป	ไม่อยู่ กำลัง แรงงาน	รวม
	น้อยกว่า 2 ไร่	2-9 ไร่	10-39 ไร่	มากกว่า 39 ไร่	น้อยกว่า 19 ไร่	มากกว่า 19 ไร่						
เขตชนบท												
เหนือตอนบน	0.2	29.0	14.5	0.2	8.9	1.1	1.1	14.1	1.8	22.5	6.5	100
เหนือตอนล่าง		7.6	30.3	18.4	4.5	8.6	1.3	5.6	2.0	14.1	7.4	100
อีสานตอนบน	0.4	12.5	49.4	8.8	1.4	1.0	0.9	5.5	4.0	9.6	6.6	100
อีสานตอนล่าง	0.7	9.1	50.1	0.4	2.1	1.5	1.5	3.6	3.4	13.9	5.5	100
ตะวันตก	2.3	11.7	26.8	1.3	6.4	6.8	1.1	9.0	4.9	18.5	3.8	100
กลาง	0.5	3.1	8.5	4.0	5.8	9.7	1.7	13.1	5.0	36.9	10.5	100
ตะวันออก	0.7	6.7	22.3	12.1	3.2	14.2	3.5	11.3	1.1	19.9	5.0	100
ใต้ตอนบน	0.7	10.0	32.1	3.7	3.5		4.7	9.6	4.4	17.3	5.9	100
ใต้ตอนล่าง	1.6	26.0	17.1	1.6	1.9	0.8		13.8	5.7	26.0	2.4	100
เขตชนบททั้งหมด	0.6	12.9	31.8	8.2	4.1	4.3	1.9	8.4	3.5	17.8	6.6	100

ที่มา : เมธี ครองแก้ว และปรานี ทินกร, 2528 : 90

ตารางที่ 6.7 สภาพการจ้างงานของผู้อยู่ในกำลังแรงงานเขตชนบท (%)

ภาค	ไม่อยู่ในกำลังแรงงาน		ทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน		กำลังรองาน		ว่างงาน		ชั่วโมงการทำงานเฉลี่ยต่อสัปดาห์	
	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน	ยากจน	ไม่ยากจน
เขตชนบท										
เหนือตอนบน	24.1	21.8	43.5	33.9	17.9	19.0	—	—	57.7	56.7
เหนือตอนล่าง	19.4	18.1	47.5	43.9	12.6	7.0	0.6	0.1	63.6	61.8
อีสานตอนบน	21.5	21.0	47.8	47.0	32.2	23.3	0.4	0.1	57.3	57.8
อีสานตอนล่าง	22.2	20.8	44.6	44.2	31.2	22.9	—	—	63.2	62.2
ตะวันตก	30.2	21.1	37.5	40.8	16.7	13.7	—	0.1	62.5	56.6
กลาง	30.9	28.6	33.7	25.3	14.0	10.5	0.5	0.7	54.1	52.5
ตะวันออก	25.3	20.9	42.5	39.6	7.1	12.7	—	0.1	51.9	54.2
ใต้ตอนบน	29.0	25.2	38.3	34.4	3.2	4.6	—	—	54.0	52.0
ใต้ตอนล่าง	30.0	24.5	28.6	25.1	5.3	5.3	—	—	51.7	48.0
เขตชนบททั้งหมด	23.8	23.2	43.6	37.0	22.6	14.1	0.2	0.2	58.8	56.6

หมายเหตุ ผู้อยู่ในกำลังแรงงาน = ผู้ที่มีอายุ 11 ปีขึ้นไป

ที่มา : เมธี ครองแก้ว และปรานี ทินกร, 2528 : 91

1) ขนาดเนื้อที่เพาะปลูก จากการศึกษาและวิเคราะห์โดยแบ่งครัวเรือนเกษตรออกเป็นกลุ่มตามขนาดเนื้อที่เพาะปลูก (เล็ก-กลาง-ใหญ่) พบว่า รายได้รวมสุทธิต่อครัวเรือนของเกษตรกรมีความสัมพันธ์ไปในทางเดียวกันกับขนาดของเนื้อที่เพาะปลูก กล่าวคือ ครัวเรือนที่มีเนื้อที่เพาะปลูกขนาดใหญ่มากขึ้นก็จะมีรายได้มากขึ้นตามไปด้วย และสัดส่วนของรายได้ที่ครัวเรือนได้รับจากกิจการเกษตรเมื่อคิดเป็นร้อยละของรายได้สุทธิรวมจะเพิ่มขึ้น ถ้าขนาดของเนื้อที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น แต่รายได้ที่ครัวเรือนเกษตรได้รับจากอุตสาหกรรมในครัวเรือน และจากการรับจ้างทำงานคิดเป็นร้อยละของรายได้รวมทั้งหมดของครัวเรือน จะเปลี่ยนแปลงไปในทางตรงกันข้ามกับขนาดเนื้อที่เพาะปลูก คือ ยิ่งครัวเรือนเกษตรมีขนาดเนื้อที่ถือครองเล็กลง สัดส่วนรายได้ที่เกิดจากอุตสาหกรรมในครัวเรือนและการรับจ้างยิ่งมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะครัวเรือนเกษตรกรที่มีเนื้อที่ถือครองขนาดใหญ่จะสามารถใช้เนื้อที่ทำการเกษตร เช่น ปลูกข้าว พืชไร่ และอื่น ๆ ได้มากขึ้น และมีเหลือขายมากกว่าครัวเรือนเกษตรที่มีเนื้อที่เพาะปลูกขนาดเล็ก ทำให้เกษตรกรที่มีเนื้อที่เพาะปลูกขนาดเล็กมีข้อจำกัดในการเพาะปลูกมากกว่า จึงต้องหาทางเพิ่มรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว โดยทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ทอผ้าไหม สานเครื่องจักรสาน ตีมีด และออกหารับจ้างทำงานในไร่นาในท้องถิ่นและท้องที่ใกล้เคียงรวมทั้งในเมือง

2) แหล่งน้ำ จากการศึกษาเปรียบเทียบครัวเรือนตัวอย่างที่ทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน กับครัวเรือนในเขตชลประทานที่สามารถรับน้ำจากโครงการชลประทานตลอดปี ปรากฏว่า รายได้สุทธิรวมของครัวเรือนเกษตรที่อยู่ในเขตชลประทานจะสูงกว่าครัวเรือนเกษตรที่อยู่นอกเขตชลประทานเกือบสองเท่าตัว สัดส่วนของรายได้ที่มาจากกิจการเกษตรของครัวเรือนในเขตชลประทานเป็นสัดส่วนของรายได้รวมสุทธิที่มากที่สุด (ร้อยละ 74.5 ของรายได้รวม) ในขณะที่รายได้ที่ได้รับจากอุตสาหกรรมพื้นบ้านและการออกไปรับจ้างมีร้อยละ 0.5 และ 25 ของรายได้รวมสุทธิเท่านั้น แต่ครัวเรือนที่อยู่นอกเขตชลประทานและอาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตร มีองค์ประกอบของรายได้ตรงกันข้ามกับครัวเรือนที่อยู่ในเขตชลประทาน คือ มีรายได้จากการขายแรงงานรับจ้างคิดเป็นสัดส่วนของรายได้สุทธิมากที่สุด (ร้อยละ 41) รองลงมาได้รับจากกิจการเกษตร (ร้อยละ 39) และจากอุตสาหกรรมในครัวเรือน (ร้อยละ 20)

3) ที่ตั้งของหมู่บ้าน จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับโอกาสในการหารายได้จากกำรออกไปรับจ้าง คือ หมู่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมืองและใกล้โรงงานจะมีสัดส่วนของรายได้ที่ได้รับจากการออกไปรับจ้างทำงานสูงกว่าครัวเรือนที่อยู่ในหมู่บ้านที่อยู่ไกลออกไปจากตัวเมืองและโรงงาน ทั้งนี้ เนื่องจากแหล่งศูนย์กลางธุรกิจการค้าและโรงงานอุตสาหกรรม มักจะกระจุกตัวอยู่ในตัวเมืองและใกล้ตัวเมือง ดังนั้น หมู่บ้านที่มีที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งงานรับจ้างทำงานดังกล่าวจึงมี

โอกาส และได้เปรียบกว่าครัวเรือนที่อยู่ไกลออกไปจากแหล่งรับจ้าง เช่น บ้านโพ บ้านร้อย-พร้อม บ้านร่องวัวแดง บ้านรอง ซึ่งมีที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้ตัวเมืองเชียงใหม่ หรือบ้านดอนข่า-มะขามเปียที่อยู่ใกล้กับโรงงานทอผ้าไหมของอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

4.2 ปัจจัยที่มีส่วนเปลี่ยนฐานะและวิถีชีวิตในชนบท การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชนบทจากผลการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมและการเมืองของรัฐ ได้ทำให้ชนบทมีศักยภาพทางพื้นที่แตกต่างกันและฐานะความเป็นอยู่ของคนในชนบทก็แตกต่างกันมากขึ้นตามไปด้วย พื้นที่ชนบทบางส่วนความเป็นชนบทมีวิถีชีวิตเปลี่ยนไปในรูปแบบต่างๆ กัน โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ ได้สรุปว่า ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนเปลี่ยนฐานะและวิถีชีวิตในชนบทบางส่วนให้แตกต่างไปจากชนบทส่วนใหญ่ ได้แก่ การควบคุมธรรมชาติ การใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ ผลตอบแทนจากราคาพืชผล ค่าจ้างและโอกาสในการทำงาน และบริการสาธารณะของรัฐ (โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, 2526 : 6-8)

1) การควบคุมธรรมชาติ ได้แก่ การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรหรือระบบการชลประทาน เช่น การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้เพาะปลูกในฤดูแล้ง หรือช่วยควบคุมไม่ให้เกิดอุทกภัยต่อพื้นที่เพาะปลูกในฤดูน้ำมาก ซึ่งมีผลทำให้พื้นที่ชนบทที่อยู่ในเขตที่สามารถรับน้ำโดยตรงจากเขื่อนได้ สามารถเพาะปลูกได้โดยไม่ต้องรอพึ่งฝนจากธรรมชาติ ทั้งในฤดูกาลปกติและฤดูแล้งที่ไม่มีฝนตก นอกจากนี้ การทำการเกษตรโดยอาศัยชลประทานยังมีการปรับปรุงที่ดิน เพื่อให้มีการส่งน้ำเข้า-ออกในที่ดินการเกษตรได้อย่างสะดวกและเหมาะสมอีกด้วย ผลจากการพัฒนานี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่ในเขตพื้นที่ชนบทนี้อย่างมาก และการควบคุมธรรมชาติด้วยระบบชลประทานนี้ก็มีขีดจำกัดทางพื้นที่ที่จะสร้างคือจะสามารถทำได้เฉพาะแห่งเท่านั้นไม่สามารถทำได้ยังทั่วทุกพื้นที่ ดังนั้น การควบคุมธรรมชาติจึงมีปรากฏอยู่ในพื้นที่ชนบทเฉพาะบางแห่ง ซึ่งชนบทในประเทศต่างๆ ก็มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกัน สำหรับชนบทไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีขีดจำกัดทางด้านลักษณะภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยให้ทำได้มากนัก โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น อาณัติ อาภาภิรม ได้กล่าวว่า พื้นที่เกษตรชลประทานทำได้ไม่เกิน 10 ล้านไร่ จากพื้นที่เกษตรกรรมกว่า 50 ล้านไร่ เพราะภูมิประเทศเป็นอุปสรรค พื้นที่ชนบทที่ทำการเพาะปลูกสามารถควบคุมธรรมชาติได้ (อยู่ในเขตชลประทาน) มีเพียงประมาณ 16-18 ล้านไร่จากพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 200 ล้านไร่

2) การใช้ความรู้การเกษตรกรรมแผนใหม่ โดยเฉพาะเทคโนโลยีทางการเกษตรประเภทต่างๆ เช่น การใช้ปุ๋ย การใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง การป้องกันกำจัดแมลง

ศัตรูพืชและโรคพืช มีผลทำให้ผลิตภาพการเกษตรในพื้นที่ชนบทบางส่วนเพิ่มสูงขึ้น ดังเช่น การปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ (กข.พันธุ์ต่าง ๆ) ที่ให้ผลผลิตประมาณ 65-75 ถังต่อไร่ แทนข้าวพันธุ์พื้นเมืองเดิมที่ให้ผลผลิตเพียง 25-30 ถังต่อไร่ หรือการปลูกข้าวโพดพันธุ์ใหม่ (สุวรรณ 1 หรือ 2) ที่ให้ผลผลิตประมาณ 400-500 กิโลกรัมต่อไร่ แทนพันธุ์พื้นเมืองที่ให้ผลผลิต 250-300 กิโลกรัมต่อไร่ แต่การเกษตรกรรมแผนใหม่นี้ยังไม่มีผลทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นในพื้นที่ชนบทอย่างทั่วไปทั้งหมดได้ แสดงให้เห็นว่า การเพิ่มผลผลิตด้วยการเกษตรกรรมแผนใหม่ต้องมีปัจจัยเกื้อหนุนหลายอย่างประกอบกันจึงจะนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงในชนบทจึงปรากฏอยู่ในพื้นที่ชนบทเฉพาะแห่งเท่านั้น และสำหรับการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่มีเพียง 12% ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด ซึ่งยังทำกันอย่างไม่กว้างขวางนักในชนบทไทย เนื่องจากสภาพที่น้ำมีน้ำลึกไม่เหมาะสม ไม่มีระบบการชลประทานและขาดแคลนปุ๋ย (อัตราการใช้ปุ๋ยเฉลี่ยมีเพียง 1.9 กิโลกรัมต่อไร่เท่านั้น)

3) ผลตอบแทนจากราคาของพืชผล เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตในพื้นที่ชนบท เพราะเนื่องจากการใช้ที่ดินเพาะปลูกพืชแต่ละชนิดจะให้ผลตอบแทนไม่เท่ากัน ดังนั้น ในท้องถิ่นชนบทที่สามารถเปลี่ยนแปลงชนิดของพืชผลเพาะปลูก จากพืชผลที่มีราคาต่ำเป็นพืชผลชนิดที่มีราคาสูงได้ จะมีผลทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของคนในพื้นที่ชนบทนั้น ๆ เปลี่ยนแปลงไปด้วย แต่อย่างไรก็ดีพืชชนิดที่ให้ผลตอบแทนสูงนั้นอาจสามารถทำการเพาะปลูกได้เพียงบางพื้นที่เท่านั้น ในเขตพื้นที่ชนบทที่ไม่สามารถเพาะปลูกพืชเหล่านี้ได้ สภาพฐานะทางเศรษฐกิจของคนชนบทเหล่านั้นก็ยังคงได้รับผลตอบแทนต่ำอยู่เช่นเดิม ดังเช่น ในปีเพาะปลูก 2520/2521 การใช้ที่ดินในเนื้อที่ 1 ไร่ เพาะปลูกพืชต่างชนิดกัน จะให้ผลตอบแทนสูงสุดต่างกัน ถ้าปลูกข้าวได้กำไร 77 บาท ข้าวโพดได้กำไร 206 บาท มันสำปะหลังได้กำไร 416 บาท และอ้อยได้กำไร 800 บาท

4) ค่าจ้างและโอกาสในการทำงาน จากสภาพพื้นที่ชนบทที่มีความแตกต่างกัน ทำให้โอกาสในการทำงานหรือระยะเวลาที่จะมีงานให้ทำนั้นก็แตกต่างกัน ดังเช่น พื้นที่ชนบทที่เพาะปลูกด้วยการอาศัยน้ำฝนการรับจ้างจะมีงานให้ทำไม่เกิน 90 วันใน 1 ปี ในฤดูแล้งส่วนใหญ่จะไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้เลย ส่วนการรับจ้างในพื้นที่ชนบทที่มีสภาพทางพื้นที่สูง เช่น การรับจ้างกรีดยางในสวนยางจะมีโอกาสได้ทำงานถึงประมาณ 200 วันใน 1 ปี สำหรับค่าจ้างจากการรับจ้าง ทั้งในงานการเกษตรและนอกการเกษตร ชนบทที่มีความก้าวหน้าสูงจะมีค่าจ้างสูงกว่าในชนบทที่ล้าหลัง จึงมีผลทำให้มีการเดินทางไปรับจ้างทำงานนอกท้องถิ่น เช่น รับจ้างตัดอ้อยในเขตปลูกอ้อย ปี 2523 ค่าจ้างจะประมาณ 55-60 บาทต่อวัน หรือ รับจ้างกรีดยางในพื้นที่ปลูกยางซึ่งจะมีค่าจ้างประมาณไม่ต่ำกว่า 100 บาทต่อวัน ส่วนการรับจ้างนอกการ

เกษตร ได้แก่ การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือรับจ้างทั่วไปในเมือง ค่าจ้างส่วนใหญ่ก็จะ เป็นไปตามพระราชบัญญัติกฎหมายแรงงาน และมีงานทำตลอดทั้งปี แต่งานเหล่านี้ก็ไม่พอ สำหรับคนชนบทที่ว่างงานจากการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง

5) บริการสาธารณสุขประเภทต่าง ๆ ของรัฐ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลช่วยทำให้เกิดความแตกต่างในสภาพชีวิตของคนชนบท ในพื้นที่ชนบทบางพื้นที่มีโอกาสได้รับบริการ พื้นฐานที่มีคุณภาพดี เช่น ในด้านการสาธารณสุขและการศึกษา บริการเหล่านี้ทำให้คนชนบท บางพื้นที่มีความรู้เพียงพอแก่การดำรงชีพและมีสุขภาพดี แต่พื้นที่ชนบทบางพื้นที่คนใน ชนบทจำนวนมากก็ยังไม่มีโอกาสได้รับบริการเหล่านี้อย่างทั่วถึง หรือมีบ้างก็เป็นบริการที่มี คุณภาพไม่ดี ทำให้คนชนบทในพื้นที่ เหล่านี้ต้องเผชิญกับโรคร้ายไข้เจ็บ การขาดธาตุอาหารที่ จำเป็น และการขาดความรู้ที่จำเป็นแก่การประกอบอาชีพ

5. การใช้จ่ายเพื่อการบริโภคของครัวเรือนชนบท

จากผลการศึกษาและวิจัยของ ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ (2524) ที่ศึกษาถึงลักษณะและ รายละเอียดของการใช้จ่ายในการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรกรรมชนบทเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการ บริโภคเฉลี่ยต่อครัวเรือนของกลุ่มครัวเรือนที่ยากจน และไม่ยากจน (ที่ใช้เส้นแห่งความยาก จนกำหนด) มีองค์ประกอบของค่าใช้จ่ายในปีเพาะปลูก 2523/24 รายเดือน ดังตารางที่ 6.8 และ 6.9 ค่าใช้จ่ายที่เป็นค่าอาหารของกลุ่มครัวเรือนยากจนจะมีประมาณร้อยละ 61.25 ของ ยอดรายจ่ายรวม ซึ่งสูงกว่ากลุ่มครัวเรือนไม่ยากจนซึ่งมีรายจ่ายค่าอาหารประมาณร้อยละ 47.26 ส่วนค่าเสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่มนั้นครัวเรือนยากจนจะจ่ายน้อยกว่าครัวเรือนไม่ยากจน ค่าใช้ จ่ายในการศึกษาก็เช่นกัน ครัวเรือนที่ไม่ยากจนจะใช้จ่ายในด้านนี้สูงกว่าครัวเรือนยากจน (6.92 และ 1.84% ของค่าใช้จ่ายรวม) ลักษณะในด้านการศึกษานี้อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาของ บุตรหลานครัวเรือนยากจนอย่างดีที่สุด จะส่งให้ได้เรียนจบแค่ระดับการศึกษาภาคบังคับเท่านั้น เมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตใหญ่ขึ้นจะทำให้เป็นแรงงานที่มีข้อจำกัดของโอกาสที่จะทำงานให้ได้ ผลตอบแทนสูง ในที่สุดก็ต้องเวียนว่ายอยู่ในวงจรของความยากจนเหมือนพ่อแม่

สำหรับค่าใช้จ่ายของครัวเรือนที่เกี่ยวกับการทำบุญและพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นค่าใช้จ่ายที่ สูงรองลงมาจากค่าใช้จ่ายในเรื่องอาหาร คือ มีสัดส่วนประมาณร้อยละ 9.57 และ 11.84 ของ ค่าใช้จ่ายรวมในการบริโภคของครัวเรือนยากจนและไม่ยากจนตามลำดับ ในด้านค่ารักษาโรค นั้นมีค่าใช้จ่ายไม่แตกต่างกัน แต่ก็มีสัดส่วนค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับองค์ประกอบค่าใช้จ่ายอื่น ๆ

จากค่าใช้จ่ายในการบริโภคของครัวเรือนชนบทที่ยังไม่ได้รวมค่าใช้จ่ายในการผลิต โดยเฉพาะของกลุ่มครัวเรือนยากจนนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย

ตารางที่ 6.8 ค่าใช้จ่ายการบริโภคเฉลี่ยต่อครัวเรือนของกลุ่มครัวเรือนยากจน ปีเพาะปลูก 2523/24

เดือน	ค่าใช้จ่ายของครัวเรือน (บาท)						
	อาหาร	เสื้อผ้า	ยารักษาโรค	ค่าใช้จ่ายในการศึกษา	บันเทิง	ทำบุญและพิธีกรรมต่างๆ	อื่นๆ
มีนาคม 23	878.67	185.33	62.71	1.12	225.71	509.39	78.98
เมษายน	737.61	65.02	59.41	46.55	244.88	110.16	64.76
พฤษภาคม	539.92	33.47	66.53	22.31	32.61	86.94	51.18
มิถุนายน	525.06	46.22	30.67	5.59	29.84	18.51	41.00
กรกฎาคม	598.92	22.57	102.29	21.98	19.80	47.94	52.55
สิงหาคม	567.39	23.27	100.84	14.98	20.22	11.57	16.94
กันยายน	415.16	39.57	93.88	13.84	18.80	37.53	14.29
ตุลาคม	405.67	53.10	105.90	11.84	45.04	29.33	20.20
พฤศจิกายน	418.16	33.06	56.65	10.71	38.08	23.06	57.04
ธันวาคม	520.71	100.20	81.39	23.73	125.00	29.92	30.31
มกราคม 24	470.61	31.84	45.16	14.88	48.88	19.71	14.29
กุมภาพันธ์	436.76	26.33	46.63	8.27	66.27	144.06	26.94
รวม	6,514.64	59.98	862.06	195.72	915.13	1,018.12	468.48
ร้อยละ	61.25	6.20	8.11	1.84	8.61	9.57	4.41

ที่มา : สมศักดิ์ เพียบพร้อม, 2526: 60

ตารางที่ 6.9 ค่าใช้จ่ายในการบริโภคเฉลี่ยต่อครัวเรือนของกลุ่มครัวเรือนไม่ยากจน ปีเพาะปลูก 2523/24

เดือน	ค่าใช้จ่ายของครัวเรือน (บาท)						
	อาหาร	เสื้อผ้า	ยารักษาโรค	ค่าใช้จ่ายในการศึกษา	บันเทิง	ทำบุญและพิธีกรรมต่างๆ	อื่น ๆ
มีนาคม 23	351.71	263.74	175.43	114.29	146.11	267.11	6.14
เมษายน	591.71	166.57	113.94	239.57	102.14	135.74	44.71
พฤษภาคม	499.71	132.00	102.43	293.71	104.29	133.14	474.57
มิถุนายน	518.55	93.77	195.86	161.00	67.00	61.00	237.43
กรกฎาคม	544.51	107.88	114.14	20.43	32.43	85.14	42.91
สิงหาคม	776.00	51.00	81.51	33.31	60.66	26.86	104.43
กันยายน	567.71	68.28	98.34	27.14	177.57	38.23	16.28
ตุลาคม	448.28	73.00	50.66	21.14	55.43	248.86	136.28
พฤศจิกายน	450.86	74.86	77.86	20.28	45.71	80.43	41.71
ธันวาคม	509.71	123.08	42.57	15.71	54.68	469.94	59.71
มกราคม 24	506.63	121.28	45.48	17.00	85.00	128.03	205.43
กุมภาพันธ์	589.43	76.77	48.43	40.28	61.77	42.57	67.43
รวม	6,854.83	1,352.23	1,146.65	1,003.86	392.79	1,717.05	1,437.03
ร้อยละ	47.26	9.32	7.91	6.92	6.84	11.84	9.91

ที่มา สมศักดิ์ เพียบพร้อม, 2526 : 61

6. หนี้สินและสินเชื่อกองเกษตรกรชนบท

หนี้สินของเกษตรกรนั้น หมายถึง ภาระผูกพันที่เป็นตัวเงินหรือสิ่งของที่เกษตรกรจะต้องจ่ายคืนให้แก่ผู้ให้กู้ยืม (จำลอง โต้ะทอง, 2526 : 31) จากผลการศึกษาและวิจัยต่าง ๆ เมื่อพิจารณาสรุปลักษณะหนี้สินของเกษตรกร จะพบว่า มีปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกันเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนหนี้สินของเกษตรกรกับระดับการพัฒนาในการผลิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเป็นหนี้กับการพัฒนาการผลิตทางการเกษตรในชนบทเป็นของคู่กัน โดยเฉพาะชนบทไทย ทั้งนี้ เป็นเพราะเกษตรกรในชนบทโดยทั่วไปเป็นผู้ยากจน จึงขาดเงินทุนที่จำเป็นต้องใช้ซื้อหาหรือพัฒนาปัจจัยการผลิตในการพัฒนาการผลิตและเพื่อการบริโภค ดังนั้น จึงจำเป็นต้องกู้ยืมหนี้สินจากบุคคลภายนอก

เมื่อพิจารณาถึงระดับการพัฒนาในการผลิตของชนบทในแต่ละภาคของไทยเราแล้ว ย่อมเป็นที่ยอมรับว่าการผลิตในชนบทภาคกลางมีระดับการพัฒนาสูงกว่าชนบทในภาคอื่น ๆ หนี้สินของเกษตรกรในชนบทภาคกลางก็มีจำนวนสูงที่สุด ในปี 2521/22 มีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 7,662 บาท รองลงมา ได้แก่ ชนบทภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 3,211 , 1,326 และ 1,540 ตามลำดับ และเมื่อคิดหาเป็นสัดส่วนของจำนวนเกษตรกรผู้มีหนี้สินในชนบทแต่ละภาค จะมีจำนวนร้อยละ 63, 41, 34 และ 39 ของเกษตรกรทั้งหมดของในแต่ละภาคตามลำดับ ในการกู้ยืมเงินนั้นเกษตรกรแต่ละคนมีโอกาสและความสามารถกู้ยืมจากแต่ละแหล่งแตกต่างกัน เพราะการผลิตทางการเกษตรโดยทั่วไปเป็นธุรกิจที่ให้ผลตอบแทนต่ำ และต้องเสี่ยงต่อความไม่แน่นอนทั้งสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และราคา ดังนั้น โอกาสที่เกษตรกรจะไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ตามข้อตกลงจึงมีค่อนข้างสูง

6.1 มูลเหตุที่ทำให้เกิดหนี้สินของเกษตรกรชนบท ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรชนบท จำลอง โต้ะทอง ได้แบ่งมูลเหตุที่ทำให้เกิดหนี้สินออกเป็น 3 ประเภท คือ มูลเหตุจากตัวเกษตรกรเอง มูลเหตุจากสภาพการประกอบการเกษตร และมูลเหตุจากรัฐ (จำลอง โต้ะทอง, 2526 : 34-36)

6.1.1 มูลเหตุที่เกิดจากตัวเกษตรกร ปัญหานี้เกิดขึ้นจาก

1) เกษตรกรส่วนมากขาดความรู้และประสบการณ์ในแนวคิดของการผลิตเพื่อการค้า จึงละเลยที่จะพิจารณาหรือไม่สามารถพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างค่าใช้จ่ายในการใช้ทุน (ที่กู้ยืม) กับผลรับจากการใช้ทุนว่าคุ้มกันหรือไม่ เป็นผลให้การใช้ทุนขาดประสิทธิภาพ ดังนั้น แทนที่จะเป็นการสร้างหนี้เพื่อพัฒนาการผลิตผลก็คือ กลายเป็นพัฒนาการผลิตเพื่อสร้างหนี้

2) เกษตรกรขาดความรู้ในการผลิตแบบใหม่ ทำให้ได้รับผลผลิตต่ำ และธุรกิจการผลิตก็ได้รับผลตอบแทนต่ำ จนบางครั้งไม่คุ้มค่าใช้จ่ายในการลงทุน ทำให้ภาระหนี้สินพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ

3) เกษตรกรมีที่ดินเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ หลักทรัพย์นี้เป็นที่ปรารถนาของผู้ให้กู้โดยทั่วไป จึงเป็นสิ่งส่งเสริมให้เกษตรกรมีโอกาสสร้างหนี้ได้มากขึ้น และถ้าหากไม่มีแหล่งเงินกู้ที่ดีเข้าไปให้บริการ หลักทรัพย์ค้ำประกันของเกษตรกรเหล่านี้ก็ถูกยึดเป็นของผู้ให้กู้ ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาแก่เกษตรกรและสังคมตามมาอย่างมาก

4) เกษตรกรขาดวินัยในการประกอบอาชีพ เมื่อได้กู้หนี้ยืมสินไปลงทุนเพื่อประกอบการผลิตแล้ว ไม่เพิ่มการทำงานและเอาใจใส่ดูแลกิจการเท่าที่ควร ยังปฏิบัติการผลิตแบบที่เคยทำแต่ดั้งเดิม คือ เมื่อปลูกแล้วก็ทิ้งให้เทวดาเลี้ยงจนถึงตอนเก็บเกี่ยวผลทำให้ผลที่ได้จึงไม่พอเพียงแก่การชำระหนี้ มูลเหตุประเด็นนี้น่าจะเป็นข้อคิดแก่นักพัฒนาทั้งหลาย ต้องระลึกว่า การพัฒนาการผลิตทางการเกษตรแบบใหม่ที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆ พร้อมและต้องมีวินัยการปฏิบัติการผลิตนั้น เกษตรกรพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมประกอบอาชีพจากแบบเดิมมาน้อยเพียงใด

6.1.2 มูลเหตุที่เกิดจากสภาพการประกอบการเกษตร ได้แก่

1) การผลิตในปัจจุบันจำเป็นต้องใช้ทุน เช่น ที่ดินที่ใช้ผลิตเสื่อมความอุดมสมบูรณ์จำเป็นต้องใช้ปุ๋ย มีโรคแมลงศัตรูพืชที่จะทำลายพืชผลมากขึ้น ประกอบกับพันธุ์พืชที่ใช้ในปัจจุบันมีความต้านทานต่อโรคและแมลงต่ำกว่าพันธุ์พื้นเมืองเดิม การใช้จ่ายป้องกันและปราบศัตรูพืชจึงเป็นสิ่งจำเป็น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นปัจจัยเสริมให้เกิดปัญหาหนี้สินของเกษตรกรเพิ่มขึ้น

2) ปัจจัยพื้นฐานในการผลิตทางการเกษตรโดยส่วนรวมยังไม่ได้รับการพัฒนา ที่สำคัญ คือ ระบบชลประทาน เมื่อไม่สามารถควบคุมเรื่องปริมาณน้ำได้ก็ย่อมเป็นข้อจำกัดในการใช้ และผลตอบแทนจากการใช้ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ก็จะมีผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกร

3) การแปรปรวนของราคาสินค้าเกษตร เนื่องจากปริมาณการผลิตสินค้าเกษตรเกิดจากการผลิตของเกษตรกรซึ่งเป็นหน่วยการผลิตเล็ก ๆ มากมาย ดังนั้น การควบคุมปริมาณการผลิตโดยส่วนรวมจึงกระทำได้ยาก การตัดสินใจของเกษตรกรว่าจะทำผลผลิตชนิดใด จึงมักอิงราคาของปีที่ผ่านมาเป็นสำคัญ ผลของการตัดสินใจจึงมักจะตรงกันและทำให้มีปริมาณผลิตผลชนิดนั้น ๆ ล้นตลาด จนเป็นผลให้ราคาตกต่ำจนในบางครั้งอยู่ในระดับ

ที่ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายในการผลิต ปรากฏการณ์เช่นนี้จะวนเวียนเกิดขึ้นกับเกษตรกรอยู่เสมอ และปัจจุบันการขายผลิตผลเกษตรระหว่างประเทศก็มีข้อจำกัดและการแข่งขันเพื่อปกป้องผลประโยชน์ทวีมากขึ้นเป็นลำดับ

6.1.3 มลเหตุที่เกิดจากรัฐ ได้แก่

1) รัฐมิได้กระจายการพัฒนาปัจจัยการผลิตพื้นฐานอย่างเหมาะสม รัฐมุ่งเพิ่มความเติบโตทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมมากกว่าที่จะคิดถึงการกระจายการพัฒนาอย่างเป็นธรรม (ดังแผนฯ 1-4) การพัฒนาที่ผ่านมาจึงมักเกิดขึ้นเป็นกระจุกในแหล่งที่มีศักยภาพสูง โดยเฉพาะเกษตรกรในแหล่งที่มีสภาวะแวดล้อมตามธรรมชาติเอื้ออำนวย ผลก็คือ เกษตรกรในแหล่งที่มีศักยภาพต่ำซึ่งมีจำนวนมากมาต้องประสบกับความยากแค้นมากขึ้น ดังนั้น ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 และแผนในปัจจุบันได้พยายามแก้ไขข้อบกพร่องนี้สำหรับชนบท

2) เกษตรกรต้องรับภาระภาษีมากกว่าคนกลุ่มอื่น ในกรณีนี้ก็คือ การเก็บค่าพรีเมียมในการส่งออกข้าว (ชวานานั้นเป็นเกษตรกรกลุ่มใหญ่ที่สุด) ซึ่งรัฐได้ปฏิบัติมาช้านานแล้ว แม้ว่าจะเก็บจากส่วนที่ส่งออก แต่วัตถุประสงค์ในการเก็บอย่างหนึ่งก็เพื่อควบคุมราคาภายในไม่ให้สูงเกินไปเมื่อราคาตลาดโลกสูง แต่เมื่อราคาตลาดโลกต่ำราคาภายในที่เกษตรกรขายได้ก็ต่ำตามไปด้วย ดังนั้น ถ้าวิเคราะห์ถึงรายได้ของชวานาที่ลดลงเนื่องจากการเก็บพรีเมียมของรัฐแล้ว จะพบว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและซ้ำเติมเกษตรกรอย่างยิ่ง เพราะเป็นการหักจากรายได้ขั้นต้น (โดยไม่คำนึงถึงค่าใช้จ่ายในการผลิต) และหักจากชวานาทุกคนที่มีข้าวขายชวานาส่วนใหญ่ในชนบทนั้นเป็นผู้ผลิตขนาดเล็ก ถ้าพิจารณาหลักเกณฑ์การเก็บภาษีเงินได้ส่วนบุคคลแล้วจะอยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้ต่ำซึ่งไม่ต้องเสียภาษีเงินได้ ฉะนั้น ภาระดังกล่าวนี้ จึงมีส่วนที่ส่งผลทำให้ชวานาต้องอยู่ในปรักแห่งความจนและหนี้สิน

6.2 สินเชื่อการเกษตรกับการผลิตในชนบท ในการทำการเกษตรที่เปลี่ยนระบบการผลิตจากแบบดั้งเดิมมาเป็นแบบใหม่นั้น ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับการทำธุรกิจอื่น ๆ คือ สิ่งสำคัญในการให้ได้มาซึ่งรายได้ที่พึงปรารถนานั้นจะต้องประกอบไปด้วยสัดส่วนของปัจจัยในการผลิตที่เหมาะสม จึงจะสามารถดำเนินการให้บรรลุถึงเป้าหมายได้ ฉะนั้น เกษตรกรที่ต้องการจะเพิ่มผลผลิตของตนให้มากขึ้นด้วยการผลิตแบบใหม่ ก็จะต้องใช้ทุนมากขึ้นทุนนี้จะหามาได้จาก 2 ทางด้วยกัน คือ จากเงินออม (saving) และจากการกู้ยืม (borrowing) ปกติเกษตรกรชนบทจะมีเงินออมต่ำมากไม่อาจทำให้บรรลุผลที่ต้องการได้ ดังนั้น วิธีการแก้ไขปัญหาคาดแคลนเงินทุนก็คือ การจัดระบบการให้กู้ยืมเงินหรือสินเชื่อการเกษตรให้เพียงพอ และมีประสิทธิภาพ ดังนั้น สินเชื่อการเกษตรจึงเป็นปัจจัยสำคัญมากอย่างหนึ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชนบทและเปลี่ยนแปลงภูมิภาพทางพื้นที่ชนบท

6.2.1 สินเชื่อการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงปัจจัยพื้นฐาน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจชนบท คือ มีผลต่อ

1) การเปลี่ยนแปลงเทคนิคการผลิต สินเชื่อการเกษตรจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของเกษตรกรชนบท จากระบบดั้งเดิมมาเป็นระบบการผลิตแบบใหม่ ในด้านการใช้ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เครื่องมือทุนแรง พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่ให้ผลผลิตสูงและในด้านอื่น ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงจะสามารถเกิดขึ้นได้ เกษตรกรในพื้นที่ชนบทนั้นจะต้องมีสภาพและขนาดการผลิตเหมาะสมกับการรับเอาปัจจัยการผลิตแบบใหม่ ๆ เหล่านี้ด้วย

2) การปฏิรูปที่ดิน สินเชื่อการเกษตรมีส่วนช่วยให้เกษตรกรชนบทสามารถมีที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองได้ ทั้งจากโครงการปฏิรูปที่ดินของรัฐและเกษตรกรที่เป็นผู้เช่าที่ดินทำกิน การมีปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะที่ดินเป็นของตนเองนี้ จะทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจในการที่จะปรับปรุงและพัฒนาที่ดินของตนเองให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องเกรงว่าผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นนั้นจะต้องถูกแบ่งสรรไปให้แก่ผู้อื่นอย่างไม่เป็นธรรม นอกจากนั้น ยังสามารถช่วยป้องกันมิให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินของเกษตรกรต้องตกไปเป็นของพวกนายทุนเงินกู้ได้อีกด้วย

3) การขยายและพัฒนาระบบแหล่งน้ำ สินเชื่อการเกษตรจะเป็นทุนของเกษตรกรในการจัดหาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรได้ทางหนึ่ง โดยเฉพาะพื้นที่เกษตรที่อยู่นอกเขตการชลประทาน ถ้าไม่สามารถหาแหล่งน้ำผิวดินได้ ก็อาจจะลงทุนขุดบ่อบาดาลแล้วสูบน้ำขึ้นมาใช้เพาะปลูก หรือลงทุนสูบน้ำจากแหล่งน้ำผิวดินธรรมชาติที่ไม่สามารถชักระบายน้ำเข้าพื้นที่เพาะปลูกด้วยแรงธรรมชาติได้

4) การรวมตัวของเกษตรกรเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจสินเชื่อเพื่อการเกษตรจะเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่ช่วยทำให้เกษตรกรรวมตัวกันเป็นองค์กรหรือสถาบันการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สหกรณ์ สมาคม หรือกลุ่ม เพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันและส่งเสริมฐานะทางการเงินและการประกอบอาชีพการเกษตรแก่สมาชิก เป็นวิธีการช่วยตัวเองที่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐ ในด้านเงินกู้หรือสินเชื่อทั้งที่เป็นเงินสดและเป็นปัจจัยการผลิต ซึ่งการรวมตัวของเกษตรกรชนบทนี้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของการพัฒนาการเกษตรกรรม เพราะแนวทางการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชนบทที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วไป เช่น ในไต้หวัน เกาหลีใต้ และญี่ปุ่น

6.2.2 ปัจจัยที่กำหนดความต้องการสินเชื่อการเกษตร สภาพการประกอบอาชีพการเกษตรในชนบทของประเทศกำลังพัฒนา เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย ตัวเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ประกอบการผลิตยังไม่สามารถจะแยกกิจการการทำฟาร์มกับกิจการในครอบครัวออกจากกันได้ ด้วยกิจการทั้งสองมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับตัวเกษตรกรโดยตรง ดังนั้น การใช้จ่ายเพื่อดำเนินธุรกิจประจำวันของเกษตรกรจึงเป็นการใช้จ่ายในครอบครัวเพื่อการบริโภคอย่างหนึ่งและเพื่อการผลิตอีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้น สินเชื่อการเกษตรที่กู้ยืมมาในทางปฏิบัติที่เป็นจริงนั้น เกษตรกรจะใช้สินเชื่อที่ได้รับไปพร้อม ๆ กันทั้ง 2 ด้าน คือ เพื่อการผลิตและเพื่อการบริโภค จากผลการศึกษาพบว่า การใช้จ่ายสินเชื่อการเกษตรในปัจจุบันของเกษตรกร มีแนวโน้มใช้จ่ายเพื่อการผลิตในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคมียอดลดลง ในปี 2514-15 มีสัดส่วน 70.30 ต่อ 29.70 และในปี 2518-19 มีสัดส่วนเป็น 85.36 ต่อ 14.64 (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2523 : 24)

ความต้องการสินเชื่อการเกษตรของเกษตรกรนั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพการเกษตรที่เป็นอยู่ กล่าวคือ ในสภาพการเกษตรที่มีลักษณะยังชีพ ความต้องการสินเชื่อก็จะน้อย แต่เมื่อสภาพการเกษตรมีลักษณะทำแบบกึ่งการค้า และการค้าขึ้น ความต้องการสินเชื่อก็จะยิ่งมากขึ้นเป็นลำดับ จากผลการศึกษาวิจัยในระดับไร่นา พอสรุปแสดงให้เห็นว่า ความต้องการสินเชื่อของเกษตรกรชนบทไทยนั้นจะผันแปรไปตาม รายได้ ขนาดของฟาร์ม ลักษณะการถือครองที่ดินแบบต่าง ๆ และอัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืม (ทองโรจน์ อ่อนจันทร์, 2521 : 277-281)

1) ขนาดของฟาร์มและรายได้ จากผลการศึกษาวิจัยในท้องที่ต่าง ๆ โดยทั่ว ๆ ไป แล้วพบว่า ขนาดของความต้องการสินเชื่อจะเพิ่มมากขึ้นตามขนาดของฟาร์ม และขนาดของรายได้ ดังเช่น ในจังหวัดอยุธยา (2519) พบว่า จำนวนการกู้ยืมต่อครอบครัวของเกษตรกรขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ มีจำนวน 6,044 , 8,778 และ 13,835 บาทตามลำดับ กล่าวคือ สัดส่วนของการกู้ยืมและจำนวนหนี้สินต่อครอบครัวจะเป็นปฏิภาคโดยตรงกับขนาดของฟาร์ม เมื่อฟาร์มมีขนาดใหญ่ขึ้นจำนวนผู้กู้ยืมและจำนวนหนี้สินต่อครอบครัวจะเพิ่มขึ้น

2) ลักษณะการถือครองที่ดิน พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการถือครองที่ดินกับจำนวนการกู้ยืมนั้น ผู้เช่าและผู้เป็นเจ้าของที่ดินบางส่วนมีจำนวนหนี้สินมากกว่าผู้เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมด มีจำนวนโดยเฉลี่ย 4,720 , 3,300 และ 2,990 บาทตามลำดับ และจากผลการศึกษาในชนบทภาคเหนือและภาคกลางได้ผลสอดคล้องกัน คือ สัดส่วนของผู้เช่าที่ดินทำกินจะเป็นหนี้มากกว่าผู้มีที่ดินเป็นของตนเอง และผู้เช่ายังต้องจ่ายอัตราดอกเบี้ย

เบี้ยที่สูงกว่าเมื่อเทียบกับผู้ที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าแหล่งสินเชื่อ การเกษตรของผู้เช่าที่ดินถูกจากเอกชน หรือแหล่งเงินกู้ในระบบ ซึ่งปกติจะมีอัตราดอกเบี้ย เรียกเก็บที่สูงกว่าแหล่งเงินกู้ในระบบ

3) การพัฒนาการผลิต เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับสัดส่วนในการกู้ยืม ของเกษตรกรชนบทในแต่ละภูมิภาค ของประเจ็ด สินทรัพย์ ในปีเพาะปลูก 2517-2518 และ จรินทร์ เทศวานิช ปีเพาะปลูก 2519-2520 พบว่า ภูมิภาคที่มีการพัฒนาการผลิตเป็นแบบการ ก้า จะมีสัดส่วนร้อยละของผู้กู้ยืมและจำนวนการกู้ยืมสูงสุด เกษตรกรในภูมิภาคที่สัดส่วน การกู้ยืมสูงสุด ได้แก่ ภาคตะวันออก รองลงมาคือ ภาคตะวันตก ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออก และภาคเหนือ และภาคเหนือ ตามลำดับ และเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับสัดส่วนของเกษตรกร ที่เป็นผู้เช่าที่ดินทำกินมีความสัมพันธ์กัน โดยในภูมิภาคที่มีผู้เช่าที่ดินมาก จำนวนของผู้กู้ยืมก็ จะมากด้วย ยกเว้นภาคเหนือแม้จะมีสัดส่วนของผู้เช่าที่ทำกินค่อนข้างสูงก็ตาม แต่สัดส่วน ของผู้กู้ยืมกลับไม่มากนัก เป็นเพราะพื้นที่ทำกินต่อครอบครัวของเกษตรกรในภาคนี้มี ขนาดค่อนข้างเล็ก (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2523 : 29-30)

4) อัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืม ในหลักโดยทั่วไปแล้ว เมื่ออัตราดอกเบี้ย สูงขึ้นจำนวนเกษตรกรผู้ที่ต้องการกู้เงินจะลดลง และขนาดของเงินกู้ก็จะลดลงด้วย แต่ใน ปัจจุบันยังไม่มียุทธศาสตร์ที่แน่ชัดว่าเป็นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะมีเกษตรกรอีกเป็นจำนวน มาก ที่ยังอาศัยการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบในท้องถิ่นชนบทอยู่ ซึ่งอาจเนื่องมาจาก ความต้องการสินเชื่อของเกษตรกรมีมากกว่าปริมาณที่จะมีให้เกษตรกรกู้ยืมได้ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเกษตรกรในชนบทส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจนไม่มีหลักประกันพอเพียง ที่จะไปกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินได้

6.3 แหล่งสินเชื่อการเกษตรในชนบท เมื่อเกษตรกรต้องการพัฒนาการผลิต แต่สภาพของเกษตรกรเองนั้นยากจนไม่มีเงินทุนเพียงพอ จึงจำเป็นต้องแสวงหาโดยการ กู้ยืมจากแหล่งกู้ยืมต่าง ๆ ในการกู้ยืมนั้นแต่ละคนมีโอกาสและความสามารถกู้ยืมจากแต่ละ แหล่งแตกต่างกัน สำหรับแหล่งกู้ยืมที่เกษตรกรชนบทในปัจจุบันกู้ยืมมีอยู่ด้วยกัน 2 แหล่ง คือ กู้ยืมสินเชื่อจากตลาดนอกระบบ และกู้ยืมสินเชื่อจากตลาดในระบบ

6.3.1 สินเชื่อการเกษตรจากตลาดเงินนอกระบบ (imprgamozed money mar- ket) ตลาดเงินนอกระบบนี้มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพของ เกษตรกรในชนบทอย่างมาก เพราะสามารถ “เข้าถึง” ได้ง่ายสนองต่อความต้องการด้าน สินเชื่อการเกษตรของเกษตรกรรายย่อยได้อย่างมาก ในสภาพความเป็นจริงปัจจุบันนั้นเมื่อใด

ที่เกษตรกรมีความจำเป็นต้องใช้เงินอย่างรีบด่วน ไม่ว่าจะนำมาใช้จ่ายเพื่อประกอบอาชีพหรือเพื่อการบริโภค เกษตรกรมักจะต้องพึ่งเงินจากตลาดเงินนอกระบบ ทั้งนี้ เพราะการกู้ยืมเงินจากตลาดเงินในระบบหรือสถาบันการเงินนั้น อาจจะไม่ได้รับตามความประสงค์ เนื่องจากต้องปฏิบัติตามระเบียบและพิธีการในการให้สินเชื่อตามที่กำหนด ซึ่งปกติแล้วโอกาสและความสามารถในการกู้ยืมของเกษตรกรรายย่อยจากสถาบันการเงินที่คิดดอกเบี้ยต่ำจะมีน้อยมากอยู่แล้ว ถึงแม้ว่า ผลจากการศึกษาต่างๆ สรุปแสดงให้เห็นว่าแนวโน้มปัจจุบันเกษตรกรกู้ยืมเงินจากตลาดเงินนอกระบบลดลงก็ตาม แต่เกษตรกรชนบทจำนวนมากยังต้องช่วยตัวเองโดยกู้ยืมเงินจากตลาดเงินนอกระบบอยู่ และส่วนใหญ่ก็เป็นเกษตรกรชนบทที่ยากจน ด้อยโอกาสที่จะได้รับหรือมีในเกือบทุก ๆ ด้าน

1) แหล่งเงินกู้จากตลาดเงินนอกระบบ ที่สำคัญ ๆ ที่เกษตรกรกู้ยืมเงิน คือ พ่อค้า เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง เจ้าของที่ดิน และอื่น ๆ จากการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกรทั่วประเทศของกระทรวงเกษตรฯ ปี 2518/19 พบว่า จำนวนหนี้ของเกษตรกรที่เป็นหนี้ต่อตลาดเงินนอกระบบมีถึงร้อยละ 42.53 ของจำนวนหนี้ทั้งหมด เกษตรกรในภาคตะวันออกและภาคตะวันตกเป็นหนี้แหล่งเงินกู้มากที่สุดและใกล้เคียงกัน คือ ร้อยละ 48.65 และ 45.81 ของจำนวนหนี้ทั้งหมด เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นหนี้ตลาดเงินนอกระบบน้อยที่สุด คือ ร้อยละ 30.65 ของจำนวนหนี้ทั้งหมด ดังตารางที่ 6.12 สำหรับแหล่งเงินกู้ที่เกษตรกรเป็นหนี้จำนวนมาก ได้แก่ พ่อค้า คิดเป็นร้อยละประมาณ 15.6 ของจำนวนหนี้ทั้งหมด แหล่งกู้ยืมเงินรอง ๆ ลงมา ได้แก่ ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน

2) ประเภทและระยะเวลาของสินเชื่อ การให้เงินกู้แก่เกษตรกรชนบทของตลาดเงินนอกระบบมีหลายรูปแบบด้วยกัน แต่ส่วนใหญ่การให้สินเชื่อแก่เกษตรกรจะเป็นในรูปเงินสดเกือบทั้งหมด นอกจากผู้ให้กู้ยืมประเภทร้านค้าในท้องถิ่นเท่านั้นที่ให้กู้ยืมเป็นสิ่งของมากกว่าเงินสด และระยะเวลาที่เกษตรกรชำระคืนเงินกู้ยืมให้แก่แหล่งเงินกู้นอกระบบนี้ส่วนใหญ่จะชำระหนี้ภายในเวลาไม่เกิน 1 ปี

3) อัตราดอกเบี้ยกู้ยืม อัตราดอกเบี้ยที่เกษตรกรจ่ายให้แก่ผู้ให้กู้ยืมในตลาดเงินนอกระบบนั้น จะมีอัตราแตกต่างกันบ้างตามแหล่งเงินกู้ ระยะเวลาที่กู้และความรู้จักมักคุ้นกันเป็นการส่วนตัวเป็นสำคัญ จึงไม่มีอัตราหรือกฎเกณฑ์ที่ตายตัวของร้อยละอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ แต่จากผลการศึกษาต่างๆ พอสรุปได้ว่า โดยทั่ว ๆ ไป อัตราดอกเบี้ยที่เกษตรกรจ่ายให้แก่ผู้ให้กู้ยืมในตลาดเงินนอกระบบที่สูงที่สุด คือ จ่ายให้แก่พ่อค้าและเพื่อนบ้าน ส่วนญาติพี่น้องจะคิดดอกเบี้ยต่ำกว่าแหล่งอื่น ๆ จากการสำรวจภาวะหนี้สินของ

ตารางที่ 6.10 ร้อยละของจำนวนเงินที่เกษตรกรกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ตลาดเงินนอกระบบ

แหล่งเงินกู้ตลาดนอกระบบ	ปีสำรวจ	
	2514/15	2518/19
พ่อค้า	24.0	15.6
เพื่อนบ้าน	18.7	10.8
ญาติพี่น้อง	15.4	12.9
เจ้าของที่ดิน	2.2	0.7
อื่น ๆ	3.4	2.5
รวม	63.7	42.5

ที่มา ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2523 : 39

เกษตรกรทั่วประเทศปี 2518/19 ดอกเบี้ยจากตลาดเงินนอกระบบเฉลี่ยทั่วประเทศประมาณร้อยละ 34.3 แต่ละแหล่งเงินกู้เช่นจาก พ่อค้า เพื่อนบ้าน เจ้าของที่ดิน ญาติพี่น้อง มีร้อยละของอัตราดอกเบี้ยเงินกู้เฉลี่ยประมาณ 49.44 , 39.00 , 32.60 และ 28.80 ตามลำดับ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือมีอัตราดอกเบี้ยสูงที่สุดประมาณร้อยละ 40.55 และ 38.64 ตามลำดับ ภาคตะวันตกมีอัตราดอกเบี้ยต่ำที่สุดเฉลี่ยประมาณร้อยละ 22.98 ภาคอื่น ๆ ใกล้เคียงกัน

6.3.2 สินเชื่อการเกษตรจากตลาดเงินในระบบ (organized, money market) ตลาดเงินในระบบหรือสถาบันการเงินที่เป็นแหล่งให้ความช่วยเหลือทางด้านสินเชื่อแก่เกษตรกร กลุ่มเกษตรกร และสหกรณ์การเกษตร ที่สำคัญมี 2 แหล่ง คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และธนาคารพาณิชย์ แต่ละแหล่งมีบทบาทช่วยเหลือเกษตรกรชนบทพอสรุปได้ดังนี้.-

1) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เป็นรัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ความช่วยเหลือทางด้านสินเชื่อการเกษตรแก่เกษตรกร กลุ่มเกษตรกร และสหกรณ์การเกษตร เป็นแหล่งสินเชื่อที่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งจำนวนเงิน และจำนวนเกษตรกรผู้รับบริการ มีรูปแบบการปล่อยสินเชื่อ 2 รูปแบบ คือ ปล่อยเงินกู้

ให้แก่เกษตรกรโดยตรงและปล่อยเงินกู้ผ่านสถาบันเกษตรกร (กลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์การเกษตร) ในด้านจำนวนเงินให้กู้ได้เพิ่มจาก 246 ล้านบาทในปี 2510 เป็น 10,659 ล้านบาทในปี 2524 มีอัตราเพิ่มเฉลี่ยต่อปีร้อยละ 31.15 การให้บริการสินเชื่อจะครอบคลุมครัวเรือนเกษตรกร ประมาณ 2,060,314 ครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ 41 ของครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศ ซึ่งมีครัวเรือนเกษตรกรอยู่ประมาณ 5.05 ล้านครอบครัว (จำลอง โต้ะทอง, 2526 : 38-40)

ลักษณะสินเชื่อที่ ธกส. ปล่อยกู้ ในปี 2524 เงินปล่อยกู้ให้แก่เกษตรกรโดยตรง (พวกมีฐานะดีและมีหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้) ในรูปของเงินกู้ระยะสั้น มีจำนวนเงินถึง 8,001 ล้านบาท หรือร้อยละ 75.06 ของเงินปล่อยกู้ทั้งหมดของ ธกส. เป็นจำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับบริการสินเชื่อ 1,038,103 ครอบครัวหรือร้อยละ 50.39 ของจำนวนครัวเรือนที่ได้รับบริการสินเชื่อทั้งหมดจาก ธกส.

ในด้านเงินกู้ที่ปล่อยให้แก่สหกรณ์การเกษตร อันเป็นสถาบันเกษตรกรที่ค่อนข้างมีฐานะมั่นคงกว่ากลุ่มเกษตรกร ในปี 2524 ธกส. ปล่อยให้กู้เงินจำนวนทั้งสิ้น 2,577 ล้านบาท หรือร้อยละ 24.18 ของเงินปล่อยกู้ทั้งหมด เป็นจำนวนสหกรณ์การเกษตร 841 สหกรณ์ จากที่มีอยู่ทั่วประเทศทั้งหมด 961 สหกรณ์

ส่วนกลุ่มเกษตรกรอันเป็นสถาบันเกษตรกร ซึ่งเป็นที่รวมของชาวไร่ชาวนา ที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ยากจนมากกว่าครัวเรือนอื่น ๆ จะเห็นได้ว่าในปี 2524 ธกส. บริการปล่อยสินเชื่อเงินกู้ให้เป็นจำนวนเงินเพียง 81 ล้านบาท หรือร้อยละ 0.76 ของเงินปล่อยกู้ทั้งหมด เป็นจำนวนกลุ่มเกษตรกร 1,308 กลุ่ม และเมื่อคิดเป็นครัวเรือนมีจำนวน 230,728 ครอบครัว หรือร้อยละ 11.20 ของจำนวนครัวเรือนที่ได้รับบริการสินเชื่อทั้งหมดจาก ธกส. และจำนวนเงินที่ปล่อยให้กลุ่มเกษตรกรก็มีแนวโน้มลดลงกว่าปีที่ผ่านมา กล่าวคือ ลดลงจากปี 2522 ถึง 84 ล้านบาท (จากที่ปล่อยให้กู้ 165 ล้านบาท) เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะกลุ่มเกษตรกรยังไม่เข้มแข็งพอ ทำให้สมาชิกของกลุ่มชำระคืนเงินกู้ให้แก่กลุ่มได้ต่ำกว่าต้นเงินกู้ กลุ่มเกษตรกรก็ไม่สามารถที่จะชำระคืนเงินกู้ให้แก่ ธกส. ได้ จึงเป็นกลุ่มลูกหนี้ที่เกิดหนี้สูง

การปล่อยสินเชื่อการเกษตรของ ธกส. แนวโน้มของจำนวนเงินกู้ที่ปล่อยกู้ให้แก่เกษตรกรโดยตรง มีจำนวนเพิ่มขึ้นมากดังเช่น ปี 2523 ปล่อยให้กู้ 5,950 ล้านบาท ปี 2524 เพิ่มขึ้นเป็น 8,001 ล้านบาท สำหรับสหกรณ์การเกษตรก็มีจำนวนเงินปล่อยให้กู้เพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับมาเช่นกัน ฉะนั้น เกษตรกรชนบทที่ยากไร้และด้อยโอกาส โอกาสที่จะ

หลุดพ้นจากความยากจนที่พ้นจากการชีวิตจึงยังมีน้อยมาก ทางออกในการช่วยตัวเองเมื่อขาดแคลนเงินทุน ก็อยู่ที่แหล่งเงินกู้ในระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูง

2) ธนาคารพาณิชย์ ก่อนปี 2518 สินเชื่อการเกษตรของธนาคารพาณิชย์ที่ปล่อยให้กู้มีน้อยมาก ไม่ถึงร้อยละ 2 ของปริมาณสินเชื่อที่ปล่อยกู้โดยธนาคารพาณิชย์ทั้งระบบ รัฐบาลจึงมอบหมายให้ธนาคารแห่งประเทศไทยหาผู้ทางให้ธนาคารพาณิชย์ให้บริการสินเชื่อการเกษตรเพิ่มขึ้นโดยได้กำหนดเป้าหมายในการขยายการให้สินเชื่อการเกษตรไว้อย่างชัดเจนในแต่ละปีตั้งแต่ปี 2518 เป็นต้นมา ซึ่งเริ่มต้นจากร้อยละ 5 ของยอดคงค้างจากการให้กู้ยืมเมื่อสิ้นปี 2517 ในปี 2518 แล้วเพิ่มสัดส่วนขึ้นเป็นร้อยละ 7,9 และ 11 ของยอดเงินฝากทั้งหมดของธนาคารในวันสิ้นปีของปีก่อน ในปี 2519, 2520 และ 2521 ตามลำดับ และเป็นร้อยละ 13 ในช่วงปี 2522-2526 การดำเนินงานของธนาคารพาณิชย์ในการให้สินเชื่อการเกษตรนั้น สามารถเลือกปฏิบัติได้ 2 ทาง คือ ให้กู้แก่เกษตรกรหรือสถาบันเกษตรกรโดยตรงทางหนึ่ง อีกทางหนึ่งนำเงินไปฝากไว้กับ ธกส. เพื่อใช้เป็นทุนการดำเนินงานสินเชื่อการเกษตร ในปี 2524 การให้สินเชื่อการเกษตรโดยธนาคารพาณิชย์ทั้งระบบมียอดจำนวนเงินรวมทั้งหมด 26,733 ล้านบาท ธนาคารพาณิชย์ให้สินเชื่อโดยตรงเองจำนวน 18,552 ล้านบาท ฝากไว้กับ ธกส. 8,181 ล้านบาท

ในทางปฏิบัติระบบการปล่อยสินเชื่อเพื่อการเกษตร ของตลาดเงินในระบบนั้น (ธนาคารพาณิชย์) มีลักษณะการแปรเปลี่ยนที่สำคัญ 2 ลักษณะ คือ **ประการแรก** สินเชื่อเพื่อการเกษตรส่วนหนึ่งถูกนำไปใช้ไม่ตรงกับเป้าหมายที่ตั้งไว้ ปรากฏว่า สินเชื่อเพื่อการเกษตรนั้น เกษตรกรรายหรือพ่อค้าในนคราของเกษตรกรถูกนำไปใช้เพื่อกิจการอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร เพราะพวกเกษตรกรรายหรือพ่อค้าในชนบทเหล่านี้ มักจะประกอบธุรกิจต่าง ๆ หลายอย่างเช่น ทำไร่ข้าวโพด ไร่อ้อย หรือไร่สับปะรด ขณะเดียวกันก็ทำธุรกิจหรือกิจการอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร ทำให้สินเชื่อเพื่อการเกษตรถูกนำไปใช้ในกิจการอื่น ๆ ที่สร้างกำไรที่ดีกว่า **ประการที่สอง** สินเชื่อเพื่อการเกษตรในระบบถูกแปรเปลี่ยนเป็นสินเชื่อในตลาดนอกระบบ คือ ผู้กู้สินเชื่อเพื่อการเกษตรจำนวนหนึ่ง ได้นำเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำนี้ไปปล่อยให้แก่เกษตรกรรายย่อยผู้ต่ออีกต่อหนึ่งในอัตราดอกเบี้ยที่สูง และสินเชื่อเพื่อการเกษตรนี้ส่วนหนึ่งสถาบันการเงินสาขาในภูมิภาค จะปล่อยกู้ผ่านพ่อค้าท้องถิ่นที่ดำเนินกิจการรับซื้อผลผลิตการเกษตรส่วนหนึ่งพ่อค้าท้องถิ่นจะนำไปปล่อยกู้ต่อให้แก่เกษตรกรรายย่อยทั้งในรูปเงินสดและสินค้าอุปโภคบริโภคหรือปัจจัยที่ใช้ในการผลิตต่าง ๆ เพื่อแสวงหาผลตอบแทนในรูปของดอกเบี้ยและพันธะในฐานะ “ลูกไร่” ที่จะต้องนำผลผลิตมาขายให้เจ้าหนี้ ผู้เสียประโยชน์ก็คือ เกษตรกร

ชนบทที่มีฐานะยากจน ที่เป็นเป้าหมายในการช่วยเหลือ ด้วยความต้อยโอกาสจึงต้องตกอยู่ในฐานะนักอนุรักษ์อาชีพเก่าแก่ที่ยากจนได้อย่างอดทนดีเด่น

7. ระบบตลาดสินค้าเกษตรจากชนบท

ผลผลิตทางการเกษตรจากชนบทยังคงเป็นสินค้าหลักและมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาการของระบบการซื้อขายที่ระดับท้องถิ่น จึงมีความสำคัญที่จะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ผลิต และผู้บริโภคทั้งในส่วนท้องถิ่นและส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีหรือทุนนิยมที่มีระบบการซื้อขายแบบต่างคนต่างขายดังที่เป็นอยู่นั้น ผลผลิตทางการเกษตรจากในระดับท้องถิ่นขั้นตอนการซื้อขายไหลเวียนอยู่ในระบบตลาดสินค้าเกษตร ดังนี้

7.1 ระบบตลาดซื้อขายสินค้าเกษตร การซื้อขายสินค้าเกษตรจากชนบทในระดับท้องถิ่นหรือไร่นา มีระบบตลาดที่สินค้าไหลเวียนผ่าน 2 ระบบ คือ ตลาดข้อตกลง และตลาดเสรี (วารินทร์ วงศ์หาญเชาว์, 2528 : 217-218)

7.1.1 ตลาดข้อตกลง (Contract market) เป็นระบบตลาดที่เกิดขึ้นจากผู้ซื้อ (ส่วนใหญ่เป็นโรงงานแปรรูปหรือแหล่งปลายทาง) และผู้ขาย คือ เกษตรกร ได้ทำสัญญาซื้อขายผลผลิตกันล่วงหน้าก่อนที่ผลผลิตเหล่านั้นจะถูกเก็บเกี่ยว ในทางหลักการแล้วระบบตลาดข้อตกลงจะเป็นประโยชน์แก่คู่สัญญาทั้งสองฝ่าย คือ ขณะที่ผู้ขายมีตลาดที่จะรองรับผลผลิตของตนแน่นอน ผู้ซื้อก็มีหลักประกันทางด้านอุปทานผลผลิตการเกษตรซึ่งจะใช้เป็นวัตถุดิบป้อนโรงงาน การมีวัตถุดิบป้อนโรงงานอย่างพอเพียงตลอดฤดูการผลิต จะส่งผลให้โรงงานสามารถทำการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและยังช่วยลดต้นทุนการผลิตต่อหน่วยลงด้วย ตามปกติของระบบตลาดแบบนี้ผู้ซื้อมักจะเข้ามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเกษตรกรผู้ขายแบบ “สองช่วง” เพื่อลดความเสี่ยงในการผลิตอันจะเป็นประโยชน์แก่คู่สัญญาทั้งสองฝ่าย

ช่วงแรกเรียกว่า กระบวนการเชื่อมโยงไปข้างหลังของการผลิต (backward linkage) เป็นช่วงตอนของกระบวนการผลิตซึ่งผู้ซื้อที่เป็นคู่สัญญามักจะป้อนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ อาทิเช่น ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดจนเทคนิคการผลิตแบบทันสมัยแก่เกษตรกร ซึ่งจะทำให้การเพาะปลูกมีประสิทธิภาพขึ้น ผลที่จะตามมาก็คือความแน่นอนของทั้งปริมาณและคุณภาพของผลผลิตที่เกษตรกรผลิตได้ ผลผลิตก็จะได้ราคา ผู้ซื้อก็จะได้รับผลผลิตที่ปริมาณและคุณภาพตามความต้องการสำหรับป้อนโรงงาน ช่วงที่สองเรียกว่า กระบวนการเชื่อมโยงไปข้างหน้าของผลผลิต (forward linkage) เป็นช่วง

ตอนของการตลาดผลผลิต คือ ผู้ซื้อจะเข้ามาสัมพันธ์กับผู้ขายโดยการประกันราคาซื้อผลผลิตนั้น (สมภพ มานะรังสรรค์, 2528 : 163-164)

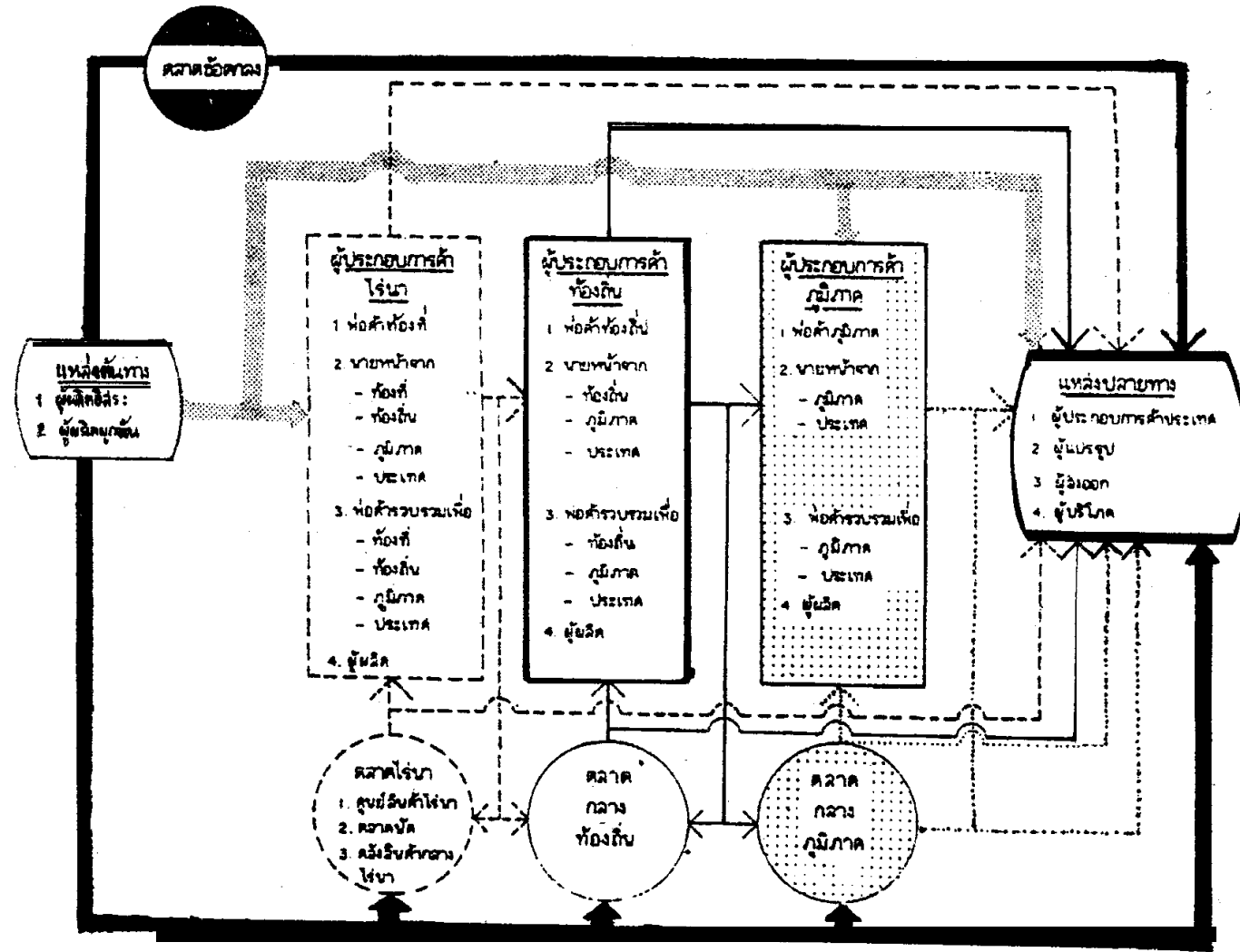
จากการศึกษาของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ พบว่า ระบบตลาดข้อตกลงนี้มักจะมีขึ้นกับผลผลิตที่เน่าเสียง่าย (perishable goods) เช่น อ้อย สับปะรด ปาล์มน้ำมัน ใบยาสูบ ไข่ ฯลฯ เพราะการมีตลาดรองรับที่แน่นอนจะทำให้สามารถส่งผ่านผลผลิตไปถึงผู้ซื้อได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ความเสี่ยงจากการเน่าเสียของผลผลิตลดน้อยลง นอกจากนั้น ระบบตลาดนี้ยังเกิดขึ้นกับพืชเศรษฐกิจบางชนิด เช่น ข้าวโพด ที่พวกผู้ส่งออกนิยมทำการค้าแบบการขายผลผลิตล่วงหน้า (forward sale) สำหรับหลักประกันของระบบตลาดข้อตกลงนี้ จะได้รับการปกป้องรักษาไว้ได้ก็ต่อเมื่อเกษตรกรในระบบมีความสามารถที่จะรักษาประโยชน์ของตนเอาไว้ได้ คือ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจะต้องมีองค์กรที่จะปกป้องรักษาผลประโยชน์พึงมีพึงได้ของตน เพื่อควบคุมดูแลให้มีการปฏิบัติตามสัญญาอย่างยุติธรรม

7.1.2 ตลาดเสรี (free market) เป็นระบบตลาดที่มีการพบปะระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย เพื่อตกลงซื้อขายผลผลิตซึ่งกันและกัน โดยมีราคาเป็นกลไกบังคับซื้อขาย การตกลงนั้นจะมีทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือปากเปล่า ผู้ซื้อและผู้ขายจะติดต่อซึ่งกันและกันโดยใกล้ชิด ระบบตลาดเสรีนี้การไหลเวียนของสินค้าจะผ่านประเภทตลาดระดับต่าง ๆ 3 ระดับ คือ ตลาดไร่นา ตลาดท้องถิ่น และตลาดภูมิภาค ก่อนที่จะไปถึงตลาดปลายทางหรือแหล่งปลายทางในแต่ละระดับของตลาดการไหลเวียนของสินค้าเกษตรจะมี “คนกลาง” มีบทบาททำกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวข้องอยู่ในตลาดหลายประเภท ดังรูปที่ 6.2

7.2 การไหลเวียนของสินค้าเกษตรในระบบตลาดเสรี

7.2.1 ประเภทตลาดที่สินค้าเกษตรไหลเวียนผ่าน ระบบการซื้อขายที่เกษตรกรต่างคนต่างขายผลผลิตทางการเกษตรให้กับพ่อค้าคนกลางนั้น การไหลเวียนของสินค้าเกษตร (agricultural commodity flow) จากแหล่งต้นทางไปยังแหล่งปลายทาง จะผ่านตลาดระดับต่าง ๆ 3 ระดับ คือ

1) ตลาดท้องถิ่นหรือไร่นา (local market) เป็นตลาดที่รวมผลผลิตทางการเกษตรจากชนบทระดับแรก จะอยู่ในแหล่งผลิตหรือใกล้กับแหล่งผลิตในระดับหมู่บ้านหรือตำบล การซื้อขายผลผลิตจะทำการกันในแหล่งผลิตเป็นสำคัญ คือ อาจจะเป็นที่ไร่นา หรือที่ร้านรับซื้อของผู้ซื้อ ปกติพ่อค้าคนกลางที่มีอยู่ในตลาดนี้มักจะทำการค้าผลผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง และจากลักษณะการเพาะปลูก และลักษณะการตลาดในระดับไร่นา ขอบเขตตลาดอาจจะครอบคลุมหมู่บ้านหรือตำบล กาบเกี่ยวหลายหมู่บ้านหลายตำบล ฉะนั้น ตลาดประเภทนี้จึงไม่อาจแบ่งหรือเทียบเป็นระดับหมู่บ้านหรือตำบลตามขอบเขตการปกครองที่แบ่งไว้

รูปที่ 6.2 ระบบตลาดและการไหลเวียนของสินค้าเกษตรจากชนบท
ที่มา. วารินทร์ วงศ์หาญเขาว์, 2528 : 218

2) ตลาดกลางท้องถิ่น (assembly wholesale market) เป็นตลาดที่จะทำการซื้อขายผลิตผลจากตลาดท้องถิ่นที่เป็นหลัก แล้วจึงขายต่อไปยังแหล่งอื่น ๆ ปกติมักจะอยู่ในศูนย์รวมของการขนส่งที่สำคัญ ๆ ที่เป็นศูนย์การค้า และมีปริมาณการค้ามาก โดยเฉพาะในระดับของอำเภอหรือเทศบาลเมือง ตลาดประเภทนี้มีข้อแตกต่างจากตลาดท้องถิ่นหรือไร่นาก็คือ พ่อค้ามีปริมาณการค้ามาก ไม่ได้ซื้อขายผลิตผลอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่มักจะซื้อขายผลิตผลหลายประเภทหลายชนิด ตลาดนี้จะมีอิทธิพลทางราคาและการเงินเหนือตลาดท้องถิ่น การซื้อขายผลิตผลจะมีสถานที่แน่นอนและรู้จักกันดีในหมู่นักค้า ขนาดของพื้นที่หรือจำนวนประชากรที่เกี่ยวข้องนั้นจะมีขนาดใกล้เคียงกับระดับอำเภอทางการปกครอง แต่ขอบเขตบางครั้งไม่สอดคล้องกับขอบเขตอำเภอที่กำหนด ขอบเขตตลาดอาจเกี่ยวข้องกับหลายอำเภอก็เป็นได้

3) ตลาดกลางภูมิภาค (regional wholesale market) เป็นตลาดที่อยู่ในระหว่างจังหวัดระดับภูมิภาค จะทำการซื้อขายผลิตผลเกษตรจากตลาดกลางท้องถิ่นหรืออาจซื้อขายโดยตรงกับแหล่งผลิตที่อยู่ใกล้เคียงก็เป็นได้ ตลาดระดับนี้ขอบเขตมักจะเกี่ยวโยงหลายจังหวัดและเป็นศูนย์การค้าที่มีปริมาณการค้าจำนวนมาก การซื้อขายจะมีอิทธิพลทางราคาและการเงินเหนือตลาดกลางท้องถิ่น มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับแหล่งปลายทางโดยตรง

แหล่งปลายทางไหลเวียนของสินค้าเกษตรจากชนบทนี้ คือ แหล่งซื้อขายสินค้าเกษตรขั้นสุดทำจากตลาดกลางภูมิภาค ซึ่งจะมีความหมายครอบคลุมถึงตลาดที่ขายผลิตผลเพื่อการบริโภคโดยตรง หรือตลาดที่ซื้อผลิตผลแปรรูปเป็นผลิตผลอื่น ๆ เช่น โรงงาน และตลาดรวมผลิตผลที่ซื้อผลิตผลแล้วส่งออกไปต่างประเทศ การหมุนเวียนของสินค้าเกษตรในตลาดระดับต่าง ๆ นี้ดูได้จากรูปที่ 6.2 สำหรับการหมุนเวียนของสินค้าเกษตรในปัจจุบันบางชนิดอาจจะไม่เป็นไปตามลำดับตลาดดังที่กล่าวนี้ ทุกระดับตลาดการไหลเวียนอาจจะไปแหล่งปลายทางโดยตรงก็เป็นได้ ซึ่งจะให้ได้ส่วนแบ่งทางการค้าเพิ่มขึ้น เมื่อขั้นตอนทางการตลาดสั้นลง

7.2.2 ประเภทและบทบาทของคนกลางที่สินค้าเกษตรไหลเวียนผ่าน ในตลาดแต่ละระดับการไหลเวียนของสินค้าจะมีบทบาทของคนกลางเกี่ยวข้องอยู่หลายพวก เพื่อให้ผลิตผลโยกย้ายจากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคหรือส่งออก หน้าที่ของคนกลางที่ประกอบการค้าอยู่ในตลาดแต่ละระดับโดยทั่วไปจะประกอบด้วย การซื้อและการขาย การแบ่งชั้นและคุณภาพ การให้สินเชื่อ การเสี่ยงภัย การให้ข่าวสารสินค้า การจัดโกดังเก็บผลิตผล และการ

ขนส่งผลิตผล หน้าที่เหล่านี้ของคนกลางในตลาดทุกระดับจะแตกต่างกันออกไป สำหรับคนกลางในตลาดประเภทต่าง ๆ แบ่งออกได้ดังนี้คือ

1) พ่อค้าประจำพื้นที่ เป็นคนกลางที่ประกอบการค้าขาย โดยทำหน้าที่ซื้อขายผลิตผลเกษตรประจำอยู่ในตลาดแต่ละระดับ พ่อค้าประเภทนี้จะมีอิสระในการดำเนินงานซื้อขายผลิตผล แบ่งประเภทตามระดับตลาดได้ดังนี้คือ พ่อค้าท้องถิ่น พ่อค้าท้องถิ่น และพ่อค้าภูมิภาค ส่วนมากจะไม่มีโกดังเก็บสินค้า เมื่อซื้อรวมได้ก็จะจัดส่งไปยังตลาดอื่น ๆ ทั้งนี้หรืออาจจะเก็บผลิตผลไว้ก็เพียงระยะสั้น ๆ เท่านั้น

2) นายหน้าหรือตัวแทน คือ คนกลางที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของพ่อค้า โรงงาน โรงสี หรือบริษัทส่งออก ในการติดต่อและตกลงการซื้อขายผลิตผลเกษตร โดยจะได้รับค่านายหน้าเป็นค่าตอบแทน นายหน้าในตลาดแต่ละระดับจะประกอบด้วย นายหน้าท้องถิ่น นายหน้าภูมิภาค และนายหน้าจากพ่อค้าตลาดปลายทาง เช่น การซื้อขายข้าวจากชวานาหรือพ่อค้าของโรงสีท้องถิ่น การติดต่อและตกลงการซื้อขายตราคาระหว่างโรงสีกับชวานาหรือพ่อค้าข้าวท้องถิ่นที่มีนายหน้าเป็นคนกลาง

3) พ่อค้ารวบรวม เป็นพ่อค้าที่รับซื้อรวบรวมผลิตผลเพื่อการค้าในตลาดระดับพื้นที่นั้น ๆ หรือระดับตลาดที่สูงกว่า โดยจะมีขุ้งฉางหรือโกดังที่เก็บสินค้า เมื่อซื้อรวบรวมสินค้าได้แล้วอาจจะเก็บไว้ชั่วระยะหนึ่งก่อน หรืออาจส่งไปขายให้กับพ่อค้าในพื้นที่ตลาดนั้น ๆ หรือพ่อค้าในตลาดที่สูงกว่า เช่น ขายให้พ่อค้าท้องถิ่น พ่อค้าภูมิภาค หรือพ่อค้าระดับประเทศในตลาดปลายทาง

4) ผู้แปรรูป พ่อค้าส่งออก ผู้ประกอบการค้าเหล่านี้จะซื้อผลิตผลจากตลาดกลางภูมิภาค ถ้าเป็นโรงงานก็จะซื้อสินค้าแล้วนำไปแปรรูปขายให้พ่อค้าขายปลีก หรือขายให้พ่อค้าส่งออก พ่อค้าส่งออกนี้เมื่อรับซื้อผลิตผลแล้วก็จะส่งออกไปขายต่างประเทศ

ในปัจจุบัน บทบาทประเภทของคนกลางที่สินค้าไหลเวียนผ่านบางแห่งจะลดขั้นตอนการตลาดให้สั้นลง ผู้ผลิตอาจขายผลิตผลโดยตรงให้แก่พ่อค้ารวบรวม หรือผ่านองค์กรของกลุ่มเกษตรกร เพื่อทำให้ผลิตผลได้ราคาขายที่สูงขึ้น

7.2.3 รูปแบบของวิธีการตลาดของผลิตผลทางเกษตร เป็นรูปแบบของกระบวนการตลาดที่จะชี้ให้เห็นถึง ทางเดินของผลิตผลเกษตรประเภทต่าง ๆ ที่เริ่มเคลื่อนจากเกษตรกรผู้ผลิตไปยังผู้อุปโภคบริโภคคนสุดท้าย วิธีการตลาดของผลิตผลเกษตรต่าง ๆ จะเป็นรูปแบบใดนั้นจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ หลายปัจจัย เช่น คุณลักษณะของผลิตผล ปริมาณของผลิตผล ฤดูกาลที่ผลิตผลออกสู่ตลาด ประเพณี การซื้อขาย การแข่งขันของผู้ซื้อ จำนวนพ่อค้าคนกลางและอื่น ๆ (สุภลักษณ์ สุขสุเมฆ และคณะ, 2528 : 56 - 57)

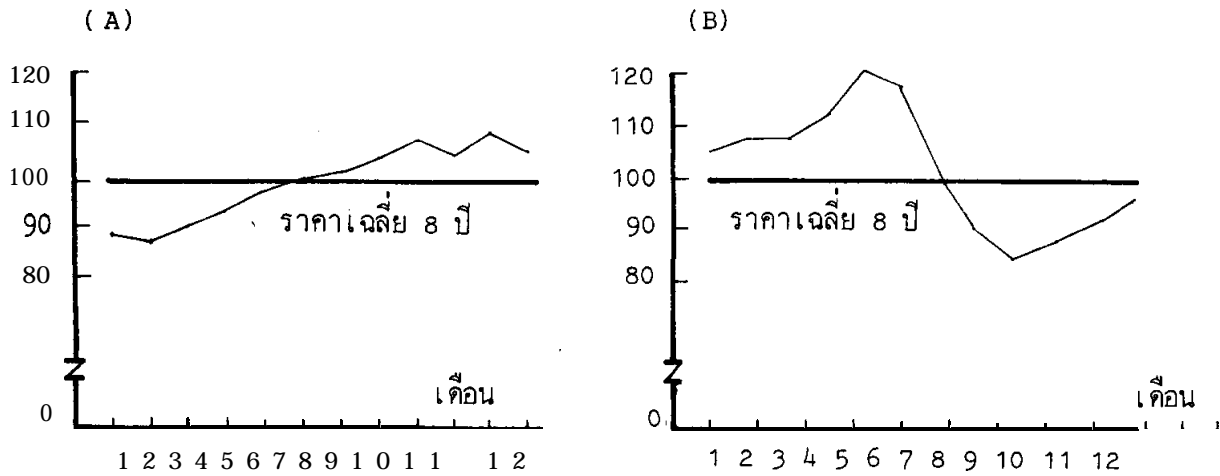
7.3 ลักษณะความเคลื่อนไหวของราคาผลิตผลเกษตรชนบท ราคาผลิตผลเกษตรในระบบเศรษฐกิจเสรีมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อเศรษฐกิจชนบท ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของราคาผลิตผล จะกระทบกระเทือนผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ผลิตในชนบท มักจะต้องตกเป็นฝ่ายรับหรือเบียดงำมาโดยตลอด ความเคลื่อนไหวของราคาสินค้าเกษตรกรรมมีปัจจัยและลักษณะที่สำคัญ ดังนี้.-

7.3.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อราคาผลิตผล เมื่อก้าวโดยสรุปปัจจัยที่ทำให้ราคาเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง หรือ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ได้แก่

- 1) ปริมาณผลิตผล ซึ่งประกอบด้วยผลิตผลที่ออกสู่ตลาดและที่มีอยู่แล้วในมือของพ่อค้าคนกลาง
- 2) ความต้องการการผลิต ซึ่งประกอบด้วยความต้องการของผู้บริโภคอุปโภคเฉพาะตัว บริษัทร้านค้าและของรัฐบาล ที่มีเงินสามารถซื้อได้
- 3) ค่าใช้จ่ายในการผลิต ปกตินั้น ผลิตผลผู้ผลิตจะผลิตเมื่อเห็นว่ามีกำไร จะลดการผลิตลงหรือเลิกผลิตเมื่อเห็นว่าขาดทุน เมื่อการผลิตลดลงผลิตผลที่ออกสู่ตลาดน้อยราคาจะสูงขึ้น
- 4) ค่าใช้จ่ายในการตลาด ถ้าผลิตผลต้องผ่านมือพ่อค้าคนกลางหลายชั้นหลายช่วง ค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนและกำไรจะเพิ่มขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อราคาแหล่งผลิตต้นทางและปลายทาง
- 5) ราคาขายผลิตผลอื่นที่ใช้แทนผลิตผลนั้น ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ทดแทนร่วมบางส่วนหรือการทดแทนทั้งหมด จะมีอิทธิพลต่อราคาผลิตผลอย่างมาก

7.3.2 ลักษณะการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวของราคาสินค้าเกษตร มีลักษณะที่สำคัญพอจะจำแนกได้ดังนี้

- 1) การเคลื่อนไหวของราคาในระยะสั้น สินค้าเกษตรนั้นมักจะมีราคาขึ้นลงในระยะเวลาสั้น ๆ อยู่เสมอ คือ อาจจะทุกวันหรือทุกสัปดาห์ก็ได้ การเปลี่ยนแปลงของราคาเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะการเปลี่ยนแปลงทางด้านอุปสงค์ และอุปทานของสินค้านั้น ๆ นั้นเอง
- 2) การเคลื่อนไหวของราคาตามฤดูกาล เนื่องจากสินค้าเกษตรมีลักษณะเฉพาะอยู่อย่างหนึ่ง คือ จะต้องผลิตตามฤดูกาลจึงทำให้มีสินค้าส่งเข้าตลาดตามฤดูกาล ในระยะที่มีสินค้าเข้าสู่ตลาดมากราคาก็จะถูกลง และเมื่อสินค้าเข้าตลาดน้อยลงราคาก็จะเขยิบสูงขึ้น สำหรับผลิตผลที่เน่าเสียง่าย ราคาที่เปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลจะขึ้นลงเร็วกว่าสินค้าที่ไม่เน่าเสียง่าย รูปที่ 6.3 เป็นตัวอย่างการเคลื่อนไหวของราคาข้าวเปลือกและข้าวโพดเป็นรายเดือนแบบเคลื่อนไหวเฉลี่ยตามฤดูกาล ที่ถือเอาราคาเฉลี่ย 8 ปี เป็นระดับปกติเท่ากับ 100

รูปที่ 6.3 ความเคลื่อนไหวของราคาเฉลี่ยตามฤดูเป็นรายเดือน (A) ข้าวเปลือก (B) ข้าวโพด
ที่มา : สุกัลักษณ์ สุขสุเมธ และคณะ, 2528 : 64

3) การเคลื่อนไหวของราคาเป็นรายปี สินค้าเกษตรนั้นมีลักษณะที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ราคาจะเปลี่ยนแปลงทุกปี เป็นผลเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในปริมาณการผลิตเป็นสำคัญ การที่จะทราบว่า ราคาสินค้าจะสูงหรือต่ำในปีใดปีหนึ่งนั้น อาจจะสามารถคาดคะเนได้จากการเปลี่ยนแปลงในเนื้อที่เพาะปลูก เนื้อที่เก็บเกี่ยวและผลเก็บเกี่ยว ดินฟ้าอากาศ ปริมาณความต้องการของตลาดภายในและภายนอกประเทศ ข้อมูลเหล่านี้สามารถนำมาช่วยคาดคะเนได้ว่า ราคาสินค้าเกษตรชนิดใดจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงในปีนั้นล่วงหน้าได้เหมือนกัน

4) การเคลื่อนไหวของราคาเป็นวัฏจักร การเปลี่ยนแปลงของราคาสินค้าเกษตรนี้ ถ้าหากได้ศึกษาราคาสินค้าแต่ละชนิดเป็นเวลาหลายปีติดต่อกันแล้ว จะพบว่า ราคาสินค้าเกษตรแต่ละอย่างจะขึ้นหรือลงซ้ำกันอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอเป็นช่วงระยะ ช่วงหนึ่งอาจจะเป็น 3 - 5 ปี หรือมากน้อยกว่านี้แล้วแต่ชนิดของสินค้า แต่อย่างไรก็ตาม วัฏจักรความเคลื่อนไหวนี้มีความแปรปรวนค่อนข้างสูงในสภาพปัจจุบัน

7.4 ปัญหาและแนวทางของระบบตลาดผลิตผลเกษตร

7.4.1 ปัญหาการตลาดในระบบต่างคนต่างขายของเกษตรกร การซื้อการขายที่ตลาดท้องถิ่นหรือตลาดท้องถิ่นที่เกษตรกรผู้ผลิตต่างคนต่างขายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลางนั้น ข้อได้เปรียบที่พ่อค้าคนกลางมีเหนือเกษตรกรนั้น ได้แก่

1) ทำให้เกษตรกรขาดอำนาจการกำหนดราคาหรือต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง ซึ่งนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมในราคาขายผลผลิตที่เกษตรกรได้รับ

2) พ่อค้าคนกลางสามารถใช้มาตรการทางการเงิน การเก็บรักษา การแปรรูป การขนส่ง ฯลฯ เป็นข้อผูกพันการซื้อขายกับเกษตรกรเป็นรายบุคคล ทำให้เกษตรกรที่ตกอยู่ในภาวะดังกล่าวไม่มีทางเลือกในการกำหนดช่องทางและรูปแบบการจำหน่ายผลผลิตของตนเอง

3) ทำให้เกิดความยุ่งยากในการผลักดันให้เกิดการซื้อขายที่ใช้ระบบมาตรฐานเดียวกัน เช่น มาตรฐานด้านการจัดชั้นคุณภาพ การชั่ง ตวง วัด และระบบการตัดทอนน้ำหนัก ซึ่งภายใต้ระบบที่เป็นอยู่เกษตรกรมีโอกาสเสียเปรียบพ่อค้าในด้านมาตรฐานการซื้อขายเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากขาดความรู้เกี่ยวกับคุณภาพผลผลิตและรู้ไม่เท่าทันพ่อค้าคนกลาง

4) ทำให้การควบคุมการปฏิบัติในการซื้อขายระหว่างพ่อค้าคนกลางและเกษตรกร เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมทั้งสองฝ่ายจะไม่สามารถจะดำเนินการได้อย่างได้ผล

5) ทำให้มีความยุ่งยากในการรวบรวมและกระจายข่าวสารที่เป็นระบบ เกษตรกรได้รับข่าวสารไม่ทั่วถึงและไม่สามารถติดตามสถานการณ์ได้อย่างต่อเนื่อง และไม่สามารถจะปรับการผลิตให้สอดคล้องหรือทันกับภาวะความต้องการในตลาด ซึ่งมักจะไม่นั่นนอนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

6) ทำให้ยากแก่การส่งเสริมเกษตรกรให้เกิดการรวมตัวเพื่อทำการค้าขายในรูปแบบของสถาบันหรือกลุ่ม ซึ่งมีระบบมาตรฐานการซื้อขายที่เป็นธรรมและเปิดเผยแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทำให้การพัฒนาระบบการตลาดของสถาบันเกษตรกรเป็นไปอย่างเชื่องช้า หรือไม่ประสบความสำเร็จที่เป็นไปอย่างกว้างขวาง

7) การใช้นโยบายวิสาหกิจเสรีและพึ่งภาคเอกชน ทำให้รัฐขาดสถาบันระดับท้องถิ่นในภาคของรัฐที่จะรองรับ และบริหารนโยบายส่งเสริมการตลาดผลผลิตเกษตรจากเกษตรกรชนบทได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้นโยบายการช่วยเหลือชาวไร่ชาวนาในด้านราคาผลผลิต ขาดประสิทธิภาพเป็นไปแบบตามมีตามเกิดเฉพาะหน้า

7.4.2 เกษตรนครแนวทางศูนย์กลางตลาดท้องถิ่นของชนบท จากการที่ผลิตผลเกษตรจากชนบทต้องผ่านมือพ่อค้าคนกลางหลายชั้นหลายช่วง ทำให้ค่าใช้จ่ายและต้นทุนที่ผลิตผลผ่านมือมาแต่ละชั้นแต่ละช่วงเพิ่มขึ้น ภายใต้ระบบการตลาดเกษตรที่เป็นอยู่ราคาการซื้อขายผลผลิตจากเกษตรกรผู้ผลิตจึงยังไม่เป็นธรรม ฉะนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนาระบบการตลาดเสรีให้สามารถยกระดับมาตรฐานการซื้อขายสินค้าเกษตรให้สูงขึ้น เช่น การชั่ง ตวง วัด การกำหนดราคา และการปรับปรุงคุณภาพผลผลิตจึงมีความจำเป็นที่จำเป็นต้องจัดให้มีแหล่งกลางหรือศูนย์กลางการซื้อขายสินค้าเกษตรในระดับท้องถิ่นสำหรับเกษตรกร

ชนบท ในแบบ “เกษตรนคร” (agrimetro) (ดูหลักการในบทที่ 3) โดยพัฒนาขยายบทบาทของ เมืองขนาดเล็ก หรือ ขนาดกลาง (ระดับสุขาภิบาลและอำเภอ) ให้เป็นช่องทางพื้นที่ (spatial polarization) พื้นฐานของพื้นที่ชนบทรอบ ๆ โดยมีวิธีการให้บริการพื้นที่ชนบทประมาณ 5 – 10 กิโลเมตร ซึ่งเกษตรกรสามารถนำผลผลิตมาจำหน่าย จำนำหรือแปรรูป ฯลฯ ที่ทำให้สามารถ ได้รับราคาสูงขึ้นหรือเป็นธรรมมากขึ้น เพราะมีค่าใช้จ่ายทางการตลาดต่ำลง และยังสามารถที่จะ กระจายสินค้าออกสู่แหล่งปลายทางโดยตรงได้ หรือตลาดระดับอื่นได้กว้างขวางมากขึ้น

ที่เกษตรกรควรจะต้องดำเนินการจัดตั้งศูนย์ซื้อขายสินค้าเกษตรในระดับ ท้องถิ่น ประกอบด้วยการจัดธุรกิจ 4 ด้านพร้อม ๆ กัน ให้เป็นกระบวนการดำเนินงานของศูนย์ เพื่อให้สนับสนุนซึ่งกันและกัน ดังนี้ (ชัยวัฒน์ คนจริง, 2528 : 188)

1) จัดตั้งหรือปรับปรุงศูนย์ซื้อขายสินค้าเกษตรระดับท้องถิ่นพร้อมอุปกรณ์ การตลาด ของสถาบันเกษตรกรและของเอกชนที่มีอยู่เดิมหรือที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่ให้เป็นตลาด กลางท้องถิ่นสำหรับซื้อขายผลผลิตโดยตรงจากเกษตรกร โดยมีมาตรฐานการซื้อขายสินค้า การกำหนดราคา และการประสานความร่วมมือทางธุรกิจระหว่างพ่อค้าเอกชนและเกษตรกรผู้ ผลิต

2) จัดตั้งหรือปรับปรุงระบบการจัดการคลังสินค้าเกษตร ทั้งของสถาบันเกษตรกร และของพ่อค้าเอกชนให้เป็นคลังสินค้ากลาง เพื่อเปิดทางเลือกในการขายผลผลิตของเกษตรกร

3) การจัดสินเชื่อเพื่อการตลาดทั้งในภาครัฐและเอกชน ให้เป็นปัจจัยเสริม การดำเนินงานในข้อ (1) และ (2)

4) พัฒนาและจัดระบบการรวบรวมและกระจายข่าวสารการตลาดเกษตร สำหรับสมาชิกของศูนย์ซื้อขายที่จะจัดตั้งขึ้น เพื่อปรับปรุงระบบการกำหนดราคาและกระจาย ข่าวสารสู่เกษตรกรที่ถูกต้อง

8. สรุป

เศรษฐกิจชนบทนั้นจะมีโครงสร้างขึ้นอยู่กับกิจกรรมทางพื้นที่ในด้านเกษตรกรรม และที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นสำคัญ แต่ละพื้นที่จะมีลักษณะการดำเนินกิจกรรมที่แตก ต่างกันออกไป ตามสภาพสภาวะแวดล้อมต่าง ๆ ทางพื้นที่ และระดับการพัฒนา ดังนั้น การชี้ หาสาเหตุของความยากจนในชนบทนั้น ที่สำคัญจะต้องวิเคราะห์จากกิจกรรมทางการ เกษตรเป็นหลัก เพราะถ้าหากสามารถแก้ปัญหาทางการเกษตรชนบทในระดับพื้นที่ที่ ชัดเจนได้ จะสามารถขจัดความยากจนขั้นพื้นฐานในชนบทได้ระดับหนึ่ง สำหรับลักษณะโครง

สร้างเศรษฐกิจการเกษตรในชนบทของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย มีความเหลื่อมล้ำเกิดขึ้นกับวิธีการผลิตด้านการเกษตรกรรมเป็นแบบทวีลักษณ์ เกษตรกรชนบทมีสัดส่วนโครงสร้างที่มาของรายได้ส่วนใหญ่จากรายได้จากการทำการเกษตรและรายได้นอกการเกษตรพอ ๆ กัน นอกจากนี้สภาพพื้นที่ทำการเกษตรในการผลิตก็มีประสิทธิภาพการผลิตที่แตกต่างกัน ซึ่งลักษณะโครงสร้างต่าง ๆ เหล่านี้มีผลทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของครัวเรือนในชนบทมีความแตกต่างกัน ในแต่ละพื้นที่จะมีอัตราส่วนความยากจนของเกษตรกรรุนแรงแตกต่างกัน มีความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้และลักษณะเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนที่แตกต่างกัน

การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ฐานะและวิถีชีวิตในชนบทบางส่วนแตกต่างไปจากชนบทส่วนใหญ่ นั้น ปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวกำหนด ได้แก่ การควบคุมธรรมชาติ การใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ ผลตอบแทนจากราคาพืชผล ค่าจ้างและโอกาสในการทำงาน และบริการสาธารณะของรัฐ ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อรายได้ของครัวเรือนชนบทที่สำคัญนั้น ได้แก่ ขนาดเนื้อที่เพาะปลูก แหล่งน้ำ และที่ตั้งของหมู่บ้าน

สถานะหนี้สินของเกษตรกรในชนบทนั้น ปรากฏการณ์ของการเป็นหนี้จะมีความสัมพันธ์กับระดับการพัฒนาในการผลิตทางการเกษตร การผลิตในพื้นที่ชนบทที่มีการพัฒนาสูงหนี้สินของเกษตรกรก็มีสูงกว่าชนบทที่มีระดับการพัฒนาการผลิตต่ำเพราะการเปลี่ยนระบบการผลิตจากระบบดั้งเดิมมาเป็นแบบใหม่นั้นจะต้องใช้ทุนเพิ่มขึ้น เพื่อซื้อหาพัฒนาปัจจัยการผลิตและเพื่อการบริโภค การกู้หนี้ยืมสินจากภายนอกจึงเป็นสิ่งจำเป็น แหล่งเงินกู้ที่เป็นสินเชื่อการเกษตรสำหรับชนบทที่สำคัญได้แก่ แหล่งเงินกู้ตลาดนอกระบบ เช่น พ่อค้า เพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง และแหล่งเงินกู้ตลาดในระบบ เช่น สถาบันการเงินที่ป็นธนาคาร

ในด้านการซื้อขายผลิตผลเกษตรในชนบทนั้น มีลักษณะของระบบตลาดที่สินค้าเกษตรจากชนบทไหลเวียนผ่าน 2 ระบบ คือ ระบบตลาดข้อตกลงและระบบตลาดเสรีในระบบตลาดเสรีจะมีประเภทตลาดที่ซื้อขายผลิตผลเกษตรอยู่ด้วยกัน 3 ระบบ คือ ตลาดท้องถิ่น ตลาดท้องถิ่น และตลาดภูมิภาค ในตลาดแต่ละประเภทนี้จะมีคนกลางเกี่ยวข้องหลายพวก ได้แก่ พ่อค้าประจำพื้นที่ นายหน้า พ่อค้ารวบรวม และ ผู้แปรรูปกับพ่อค้าส่งออก ผลิตผลเกษตรแต่ละชนิดและในแต่ละพื้นที่ชนบทจะมีรูปแบบของวิธีการตลาดที่ต่างกัน จะมีรูปแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ หลายอย่าง ผลิตผลเกษตรจากเกษตรกรชนบทถ้าลดขั้นตอนการตลาดให้สั้นลง จะทำให้ผลิตผลนั้นได้ราคาขายที่สูงขึ้น

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายถึงความแตกต่างที่เกิดขึ้นกับวิถีการผลิตทางการเกษตรในชนบทแบบทวิลักษณะ ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร ?
2. จงอธิบายถึงลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนชนบทไทยที่ยากจนและไม่ยากจนในภูมิภาคย่อยต่าง ๆ มีความแตกต่างในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างไร ?
3. การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลจากการพัฒนาของรัฐ ได้ทำให้ฐานะและวิถีชีวิตในชนบทบางส่วนแตกต่างไปจากชนบทส่วนใหญ่ นั่น จงอธิบายถึงปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร ?
4. จงอธิบายลักษณะปัญหาหนี้สินของเกษตรกรชนบท ดังต่อไปนี้ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร ?
 - ก. มูลเหตุที่ทำให้เกิดหนี้สินของเกษตรกรในชนบท
 - ข. แหล่งเงินกู้ที่เป็นสินเชื่อการเกษตร เพื่อการผลิตและการบริโภค
5. จงอธิบายลักษณะการตลาดของการไหลเวียนผลิตผลเกษตรจากชนบท ดังต่อไปนี้จะมีลักษณะและปัญหาเป็นเช่นไร ?
 - ก. ระบบตลาดข้อตกลง
 - ข. ประเภทตลาดและคนกลางในระบบตลาดเสรี
 - ค. ปัญหาข้อเสียเปรียบของเกษตรกรในระบบตลาดผลิตผลเกษตร